

Julkaisutoimikunta:
Sirkkaliisa Heimonen, vanhempi tutkija
Elina Karvinen, toimialapäällikkö
Pertti Pohjolainen, vanhempi tutkija
Anneli Sarvimäki, tutkimusjohtaja
Ilkka Syrén, tutkimussihteeri

IKÄÄNTYMISTUTKIMUS JA TUTKIMUKSEN PERUSLÄHTÖKOHDAT

Seminaariesityksiä 1.-2.12.2008

Toim. Anneli Sarvimäki & Ilkka Syrén

ISBN 978-952-5968-81-1

**ORAITA 2/2009
GRODDAR
SPROUTS**

© Ikäinstituutti ja kirjoittajat

ESIPUHE

Mikä on ikääntymisessä todellista, mikä konstruktioita? Mitä konstruktionismi/ konstruktivismi tarkoittaa? Mitä menetelmävalinnat kertovat ontologiasta? Mihin perustuu tämän päivän sosiaaligerontologia? Tällaisia kysymyksiä asetettiin syksyn 2008 perinteiselle yhteisseminaarille, jonka järjestivät Ikääntyminen, hyvinvointi ja teknologia tutkijakoulu, Ikäinstituutti sekä Kasvun ja vanhenemisen tutkijat ry. Entä saatiinko vastauksia? Tavaltaan, osittain ja ei. Uskali Mäki ja Jyrki Jyrkämä avasivat konstruktionismin merkityksiä. Selvisi ainakin, että konstruktionismilla ei ole yhtä yleisesti sovittua merkitystä, vaan merkityksiä on monenlaisia. Jyrkämän esitys löytyy tästä raportista. Antti Karisto ei halunnut vaivata päätään ontologisilla ja epistemologisilla pohdinnoilla, vaan puolusti ”iloista gerontologiaa” ja kertoi omasta iloisesta Espanjatutkimuksestaan. Tämä sopi yhteen Anneli Sarvimäen kantaan, koska hän väitti omassa esityksessään, että menetelmävalinnat eivät kuitenkaan kerro mitään ontologiasta: ontologia ja epistemologia sisältävät eri tapoja suhtautua tuotettuun tietoon – oli menetelmä mikä tahansa. Realismi oli läsnä Sari Irnin toimijuusrealistiseen näkökulmaan perustuvassa tutkimuksessa, kun taas Sonja Iltanen-Tähkävuori esitti, että ikä tuotetaan vaatteiden muotoilussa. Leena Viinisalo-Heiskanen tutki asumispuhetta ja Teija Ravelin lähestyi triangulaation avulla dementoituvien vanhusten kokemuksia.

Mihin siis perustuu tämän päivän sosiaaligerontologia? Yhden seminaarin perusteella ei voi tietenkään vetää johtopäätöksiä, mutta näistä esityksistä ei ainakaan löydy yhteistä teoreettista perustaa. Yhteistä on ehkä intressi: tuottaa merkityksellistä ja emansipatorista ikääntymistietoa, joka auttaa meitä ymmärtämään vanhuutta, vanhenemista ja niiden edellytyksiä eri sosiaalisissa konteksteissa.

Osallistujamäärä kertoi aiheen ajankohtaisuudesta ja kiinnostavuudesta. Ilmoittautuneita osanottajia oli yhteensä 55, mikä on lähellä tämän seminaarisarjan ennätystä.

Anneli Sarvimäki
tutkimusjohtaja, vastaava johtaja
Ikäinstituutti

Sisällys

Jyrki Jyrkämä Sosiaaligerontologinen ikätutkimus ja konstruktionismin monet merkitykset	4
Anneli Sarvimäki Ontologiasta, epistemologiasta ja tutkimusmenetelmistä	13
Antti Karisto Iloista sosiologiaa ja metodologista anarkismia	19
Leena Viinisalo-Heiskanen Unohtuuko asuminen – tutkimus muistamattomuuden asumispuheista	26
Teija Ravelin Aineistonkeruumenetelmien triangulaatio dementoituvien vanhusten kokemusten tutkimuksessa	32
Sari Irni Vaihdevuodet ja ärtymys työelämässä toimijuusrealistisesta näkökulmasta	37
Sonja Iltanen-Tähkävuori Ikäteot näkyville kuva- ja esineaineistojen avulla	40
Seminaarin ohjelma	

SOSIAALIGERONTOLOGINEN IKÄTUTKIMUS JA KONSTRUKTIONISMIN MONET MERKITYKSET

“Sosiaalisen konstruktionismin periaatteiden mukaisesti...” on usein toistunut lauseenalku monista viime vuosina tehtyjen tutkimusten johdannoista tai alkuluvuista, osin myös sosiaaligerontologisen ikätutkimuksen alueella. Valitettavan harvoin kirjoittajat kuitenkin lähetevät purkamaan tai esittelemään näitä periaatteita. Usein on riittänyt yleinen viittaus kielenkäyttöön toimintana tai siihen, että kyseessä on tutkimus, jossa sovelletaan diskurssianaalyyisiä.

Tämän esitykseni tarkoituksena on - ainakin jollain alustavalla tavalla - kartoittaa tätä kenttää, jolla sosiaalisen konstruktionismin soveltajat liikkuvat tai ajattelevat liikkuvansa. Ongelmana ovat monet ”konstruktionismit”, samalta kuulostavat termit ja niiden joskus sekavakin käyttö päällekkäin ja limittäin. Tavoitteenani on jossain määrin tarkastella näitä erilaisia ”konstruktionismeja” myös ikätutkimuksen, ennen kaikkea sosiaaligerontologian alueella: mitä konstruktionismilla tarkoitetaan, missä sen käyttöä ilmenee, ja osin myös, miten sitä tulisi tässä yhteydessä arvioida.

Tiedän lähteväni nyt kentälle, jolla käydään kovaakin keskustelua, voinee jopa puhua tieteellisistä kiistoista, joita käydään eri tieteenteoreettisten perinteiden välillä. Viime vuosina eräänlaisena syntipukkina on monissa tapauksissa ollut juuri konstruktionismi tai se, mitä sillä eri yhteydessä tarkoitetaankaan. Hyvä katsaus näihin keskusteluihin on muun muassa Ian Hackingin jo suomennettu teos ”Mitä on sosiaalinen konstruktionismi” (2009, alkup. 1999). Teoksen englanninkielinen nimi - ”Social construction of what?” - kuvaa nykykeskustelun keskeistä tematiikkaa: on perusteltua yhtäältä kysyä, mitä on konstruoituminen, ja toisaalta, mitä on se jokin, jonka kulloinkin ajatellaan konstruoituvan.

Monet käsitteet, monet konstruktionismit

Eräs sekaannuksen lähde keskustelussa on käsitteiden ja termien useinkin epäselvä käyttö: Uuden teoriakäsikirjan (ks. Bengtson et al 2009) indeksistä löytyvät termit ”constructivism” ja ”social constructivism”, samoin jo hieman vanhemman Cambridge-käsikirjan (Johnson et al 2005), mutta monissa muissa - niin teksti- kuin oppikirjoissakin - puhutaan konstruktionismista (esim. Higgs ja Rees Jones 2009). Kuvaavaa on, että James Holstein ja Jaber Gubrium, jotka ovat tunnettuja ikääntymistutkimuksenkin alueella, tunnetaan viime ajoilta myös laajan, lähes kahdeksansataa sivuisen ”Handbook of constructionist research” -käsikirjan toimittajina (Holstein ja Gubrium 2008).

Pelkästään tämä viittaa jo siihen, että termien käyttäjän on syytä tietää, mitä hän omalla termillään tarkoittaa, mihin hän sillä viittaa. Mistä toisin sanoen puhutaan, kun puhutaan konstruktivismista tai konstruktionismista? Mikä tai millainen konstruktionismi tai kon-

struktivismi kulloinkin on mahdollisesti kyseessä? Kysymys on perin juurin relevantti, liitetään termeihin sitten etumääre sosiaalinen tai ei.

Yhden näkymän termien merkityksiin on antanut Antti Eskola (1998) puhuessaan tavoista lähestyä maailmaa erilaisista tieteenteoreettisista näkökulmista. Eskolan tunnettu tekstikatkelma kuuluu näin:

”Havainnollistakoon näitä ajattelutapoja juttu kolmesta pesäpallotuomarista, jotka keskustelevat siitä, kuinka kukin heistä viheltää laittoman. Se, joka uskoo mahdollisuuteen kuvata maailmaa objektiivisesti, sanoo: ”Minä vihellän lyönnin laittomaksi, kun se on laitton.” Tiedon konstruktivisen, havainnoijasta ja havaintovälineistä riippuvan luonteen ymmärtävä subjektivistisesti tunnustaa: ”Minä vihellän laittoman silloin, kun minusta näyttää, että lyönti on laitton.” Kolmas tuomari, jolle maailma on sosiaalisesti konstruoitu, sanoo: ”Lyönti on laitton, kun minä vihellän sen laittomaksi.” (Eskola 1998).

Kyse tässä aika ideaalittyyppisessä kuvauksessa on Eskolan mukaan eroista tieteellisen realismin, psykologisen konstruktivismin, joka usein liitetään psykologi Jean Piagetin ja hänen koulukuntaansa, ja lopulta sosiaalisen konstruktioismin välisestä eroavuudesta. Tähtäänkin lainaukseen, josta itse asiassa voisi keskustella pitkäänkin, eivät ”konstruktioismit” tyhjene. Sekaannusta tuottaa pelkästään jo se, että termillä konstruktivismi ei useimmiten tarkoiteta Piagetia ja hänen näkemyksiään vaan termiä käytetään viittaamaan samoihin asioihin kuin toiset käyttävät termiä konstruktioismit (ks. esim. Kalli ja Malinen 2005).

”Konstruktioismitin mosaiikki”

Monella tapaa rikkaan näkymän konstruktioismitiin - käytetään pääsääntöisesti tässä tätä termiä – tavoittaa edellä mainitusta Holsteinin ja Gubriummin (2008) käsikirjasta. Toimittajat puhuvat osuvasti ”konstruktioismitin mosaiikista”: kyse ei siis ole ollenkaan yhtenäisestä ajattelutavasta tai tutkimussuuntauksesta. Konstruktioismitin ”intellektuaalisena liikkeenä” kuvaa se johtava ajatus, jonka mukaan

”maailma, jossa elämme, ja paikkamme siinä eivät ole meille yksinkertaisesti ja itsestään selvästi olemassa. Sen sijaan me maailmassa olijoina aktiivisesti konstruoimme arkimaailmamme ja sen perustavat ainesosat.” (emt., 3).

Kiintoisa kysymys voisi olla, tunnistavatko konstruktioismitiksi itsensä mieltävät tämän peruseränsä omissa ajattelussaan.

Olellaista on, että konstruktioismitin jotenkin näin ajateltuna ja määriteltynä elää monilla tieteen- ja tutkimusalilla: käsikirjaan sisältyvät artikkelit konstruktioismitin muun muassa antropologiassa, kommunikaation tutkimuksessa, kasvatustieteessä, organisaatiotutkimuksessa, hoitotieteessä, psykologiassa, yhteiskuntapolitiikassa, teknologiatutkimuksessa ja lopulta tietenkin sosiologiassa. Konstruktioismitin löytyy myös foucault-tyyppisenä, diskursiivisena, narratiivisena ja interaktionaalisena. Tutkimusmenetelmällisesti se voi liittyä etnografiaan, grounded theory -tyyppiseen tutkimukseen, diskurssianalyysiin, yleensä tutkimushaastatteluihin, elämäkertoihin tai dokumenttien ja tekstien analysointiin. Hackingin ”construction of what” -kysymykseen käsikirjassa vastataan analysoimalla ruumiin, tuntei-

den, sosiaalisen sukupuolen (gender), biologisen sukupuolen (sex) ja erilaisten sukupuoli-suuksien, rodun ja etnisyyden, lääketieteellisen tiedon, terapian ja kansakuntien historian konstruoinnista tai konstruoinnista. Unohdeta ei myöskään keskustelua sosiaalisten konstruktioiden reaalisuudesta, konstruktionismin kriittisyydestä, feminismin yhteyksistä konstruktionismiin ja lopulta konstruktionistisen tutkimuksen annista globalisaation tarkastelussa. Mosaiikki on siis todella kirjavaa.

Konstruktionismista on puhuttu edelleen väljänä sateenvarjoterminä, onpa käytetty myös ilmausta ”teoreettinen telta”, jonka sisään mahtuu monenlaista oleilijaa ja kulkijaakin. Monista konstruktionismin määritelmistä on mahdollista löytää kuitenkin jotain yhteistä, näkemyksen kielestä keskeisenä ja aktiivisena välineenä, jolla rakennetaan merkityksiä sosiaalisissa käytännöissä ja vuorovaikutuksessa. Esimerkiksi Thomas Schwandtin (1997) laadullisen tutkimuksen termistöä esittelevässä kirjassa - nyt - konstruktivismi määritellään filosofisena perspektiivinä,

”joka kohdistuu siihen, miten ihmisolennot yksilöllisesti ja kollektiivisesti tulkitsevat ja muotoilevat sosiaalista ja psykologista maailmaa erityisissä kielellisissä, sosiaalisissa ja historiallisissa yhteyksissä.”

Sosiaalinen konstruktionismi ja sosiologia

Sosiologiassa konstruktionismin etumääreeksi lisätään useimmiten termi sosiaalinen. Tavallista on viittaaminen eri tavoin Peter Bergerin ja Thomas Luckmannin (2005, alkup. 1966) suomeksikin käännettyyn tiedon sosiologian ja konstruktionistisen teoriaperinteen keskeiseen uusklassikkoon:

”Todellisuus on sosiaalisesti rakentunut. Tällaista tarkastelutapaa kutsutaan sosiaalisesti konstruktionismiksi. Siinä oletetaan, että tietomme todellisuudesta välittyy ja muotoutuu sosiaalisissa prosesseissa. Jopa kaikkein konkreettisimmat tosiasiat ovat rakentuneet sosiaalisesti kielellisten määrittelyjen avulla. Tiedon ja todellisuuden välille ei voi vetää selvää rajaa, eikä tieto ole todellisuuden yksiselitteistä jäljentämistä. Tieto todellisuudesta on luonteeltaan tuottavaa. Se, mitä ihminen on, rakentuu sosiaalisesti. Sama koskee tietoa: yhteisö on tiedon muodostumisen tausta. Myös koko sosiaalinen todellisuus on tulkittua todellisuutta. Sitä voidaan pitää sellaisena sosiaalisena rakennelmana, joka on syntynyt toistensa kanssa tavoitteellisessa vuorovaikutuksessa olevien ihmisten yhteistyön tuloksena.” (Saaristo ja Jokinen 2004)

Määritelmä nivoo yhteen - kuten nähdään – todellisuuden, sitä koskevan tiedon sekä ihmisten tavoitteellisen vuorovaikutuksen ja sosiaaliset prosessit. Samaa toistaen myös Tapio Aittola ja Vesa Raiskila (2005) Bergerin ja Luckmannin teoksen suomennoksen jälkisaanoissa toteavat, että konstruktionismia voidaan pitää sosiologisena kantana, jonka mukaan tieto todellisuudesta välittyy ja muotoutuu sosiaalisissa prosesseissa. Näkymän siihen, mitä tällä tiedolla tarkoitetaan, esittää puolestaan Pekka Sulkunen (1997):

”Kun ... puhutaan todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta tai sen symbolisesta tuottamisesta, tarkoitetaan juuri sitä, että yhteiskunnallisille ilmiöille ja ihmisten kokemuksille muodostuvia merkityksiä ei voi pitää etukäteen tiedettyinä ja aina samoina. Ne tuotetaan tilanteisesti ja niitä myös tulkitaan tilanteisesti.”

Olennaista tässä katkelmassa on viittaus merkityksiin. Ehkäpä vähän yksinkertainen esimerkki löytyy vaikkapa pöydästä, jota käytän tätä tekstiä kirjoittaessani. Fyysisenä esineenä se – näin kai voi ajatella – on suhteellisen itsestään selvästi olemassa. ”Sosiaalisena” entiteettinä siihen liittyy ja liitetään käyttötapoja, merkityksiä, jotka vaihtelevat myös tilanteesta ja ”pöydästä” toiseen.

Edellä esitetyt katkelmat kuvaavat sitä, miten konstruktionismi mielletään ”perussosiologiassa” tai perustiedonsosiologiassa. Kyse on siitä, miten ihmiset luovat merkityksiä, miten nämä merkitykset ”institutionalistuvat”, kiteytyvät, rutinisoituvat ja tätä kautta rakentuvat sosiaalisiksi maailmaksi, sosiaalisiksi todellisuudeksi. Tällä ajattelulla on sosiologiassa pitkät perinteet, jotka liittyvät keskeisesti Bergerin ja Luckmannin teokseen mutta sitä ennen myös sosiologian perusklassikoihin. Tunnettu on esimerkiksi William Thomasin (1928) klassinen lausuma: ”If men define situations as real, they are real in their consequences”. Tärkeimpiä henkilöitä tässä perinteessä on Alfred Schütz, jonka keskeinen teos (2007, alkup.1932) on nykyisin myös suomennettu. Mainio johdatus keskusteluihin konstruktionismista sosiologiassa on saatavissa Risto Heiskalan teoksesta Toiminta, tapa ja rakenne (2000), jossa Heiskala keskusteluttaa sosiaalisen konstruktionismin eri suuntauksia ja pyrkii luomaan - kuten hän itse toteaa - synteisiä olemassa olevista traditioista.

Konstruktionismin näkökulmia, suuntauksia

Puhuttaessa konstruktionismista, konstruktioista ja konstruoitumisesta termeille annetaan kuitenkin usein edellä kuvatusta ”tiedonsosiologisesta” konstruktionismista enemmän tai vähemmän poikkeavia merkityksiä ja sisältöjä. Näitä merkityksiä ovat ainakin seuraavat:

Ensinnäkin on mahdollista puhua sosiaalisten asioiden, ilmiöiden ja prosessienkin *yleisestä konstruoitumisesta*. Tällä tarkoitetaan sitä, että asiat ja ilmiöt ovat konstruoituneet kulloinkin tietyllä tapaa ja kun tapahtuu muutoksia asiat muuttuvat, konstruoituvat uusin muodoin ja tavoin. Tämä on tietyllä tavalla itsestään selvää ja niinpä onkin todettu, että tässä mielessä kaikki sosiologit ovat konstruktionisteja. Ikätutkimuksen alueelta on mahdollista myös löytää esimerkkejä: tällainen on vaikkapa Chris Phillipsonin ehkä enemmänkin sosiaaligeontologinen aikalaisanalyysi kuin varsinainen tutkimus ”Reconstructing old age” (1998), jossa tarkastellaan muun muassa, miten muutokset eläkejärjestelmissä vaikuttavat sosiaalisen vanhenemisen muotoutumiseen. Perusidea on, että vaikuttamalla esimerkiksi rakenteisiin vaikutetaan myös siihen, miten ihmiset näissä rakenteissa elävät tai koettavat elää.

Tiivistetysti, melkeinpä määritelmänomaisesti tämä konstruoituminen on esitettävissä myös näin: esimerkiksi sosiaalisen vanhenemisen voi mieltää tässä yleisessä mielessä ”konstruktionistisena” tutkimusohjelmana, joka

”johtaa kysymyksiin, mitkä ja millaiset ajallisesti ja paikallisesti muuttuvat yhteiskunnalliset - siis rakenteelliset, kulttuuriset ja institutionaaliset - tekijät määrittävät eli pyykittävät, rakenteellistavat ja merkityksellistävät ikääntymisprosessia ja (ikäntyvien) ihmisten elämänkulkua; miten yhteiskunnalliset tekijät toisaalta muovaavat, toisaalta muokkautuvat osaksi ikääntyvien ihmisten elämistä, toimintaa ja kokemusmaailmaa, sekä miten ikäänty-

vät ihmiset omalta osaltaan muuttavat ikääntymiseensä vaikuttavia yhteiskunnallisia tekijöitä, toisin sanoen ympäristöään ja yhteiskuntaa.” (Jyrkämä 1995).

Toisena näkymänä konstruktionismiin – ehkä tässä voisi puhua myös suuntauksesta – on *konstruktionistinen (sosiaali)psykologia*, joka on toki saanut vaikutteita edellä kuvatusta tiedonsosiologisesta konstruktionismista. Tämä suuntaus liittyy läheisesti nimiin Kenneth Gergen, Jonathan Potter, Margaret Wetherell, Vivien Burr ja mikseipä ikätutkimuksen puolelta esimerkiksi Jaber Gubrium, jos mainitaan vain muutamia. Metodologisesti tällä ”konstruktionismilla” on vahvat liittymäkohdat diskurssianalyysiin ja sen erilaisiin muotoihin.

Kenneth Gergen tunnetaan tämän suuntauksen eräänlaisena ohjelmanjulistajana. Gergenin (1997) mukaan termit, joilla me ymmärrämme maailmaa, ovat sosiaalisia artefakteja ja tällaisina ihmisten välisen vuorovaikutuksen tuotteita. Tätä kautta

”sosiaalisen konstruktionismin tutkimus keskittyy pääasiassa selvittämään niitä prosesseja, joilla ihmiset kuvailevat ja selittävät sitä maailmaa, tai joilla he muuten ottavat selkoa siitä maailmasta (heidät itsensä mukaan lukien) jossa he elävät”

Kiintoisa on myös Gergenin kuvaus siitä, mikä vaikuttaa merkitysmaailman – ”ymmärryksen muotojen” – säilymiseen. Se ”ei pohjimmiltaan riipu kysymyksessä olevan näkökulman empiirisestä validiteetista vaan sosiaalisten prosessien (esimerkiksi viestinnän, neuvottelun, ristiriidan, retoriikan) vaihteluista”. Gergen korostaa myös, että neuvotellun ymmärryksen muodot ovat ratkaisevan tärkeitä sosiaalisessa elämässä, koska ne liittyvät keskeisesti muihin ihmisen toimintoihin.

Kolmatta näkökulmaa, *sosiaalisten ongelmien sosiaalista rakentumista*, voi pitää omana, erityislaatuisena konstruktionismin – usein sen yhteydessä käytetään kuitenkin konstruktivismitermiä – suuntauksena. Kyse tässä on siitä, miten erilaisten kollektiivisten määrittelyprosessien ja tulkintojen seurauksena jokin ja jotkin asiat tai ilmiöt tulevat määritellyiksi sosiaalisiksi ongelmiksi. Sosiaaliset toimijat esittävät näitä tulkintoja, tuovat esiin vaatimuksia ja saavat mahdollisesti omat tulkintansa vallalla oleviksi tulkinnoiksi (ks. esim. Miller ja Holstein 1993). Tunnettuja nimiä tässä keskusteluyhteydessä ovat Millerin ja Holsteinin ohella muun muassa Malcolm Spector ja John Kitsuse.

Neljänneksi näkökulmaksi voi tässä nostaa sen keskustelu- ja tutkimusperinteen, joka on fokusoitunut siihen, miten yhteiskunnallinen *sääntely, hallinnointi, valta* muotoutuvat ja miten ne puolestaan muokkaavat niiden kohteina olevia ihmisiä ja instituutioita. Osan tätä perinnettä voi katsoa suuntautuvan siihen, miten *tieto ja tiede konstruoiduvat sosiaalisesti*. Tunnettuja nimiä ovat tietenkin keskeisesti Michel Foucault ja viime ajoilta myös esimerkiksi Bruno Latour ja Karin Knorr-Cetina (esim. 1981). Tämän suuntaista tutkimusta ja keskustelua löytyy myös gerontologian alueelta (ks. Green 2009 ja Katz 1996). Molemmat ovat pohtineet gerontologiaa erityisenä, historiallisena muotoutuneen tiedon ja hallinnan muotona.

Konstruktionismi ja sosiaaligerontologia

Kuten on voitu nähdä, sovelletaan konstruktionistisia lähestymistapoja, viitekehyksiä, myös ikätutkimuksen ja sosiaaligerontologian alueella. Mitä niiden soveltaminen antaa sosiaaligerontologialle? Mainio esimerkki tästä on vaikkapa elämäntutkimus (ks. esim. Gubrium, Holstein ja Buckholdt 1994, Nikander 2002). Konstruktionistinen näkökulma elämäntutkimukseen kohdentaa tarkastelun fokukseltaan iän ja ikäkategorioiden kyseenalaistamista ja problematisointia. Se vie pohtimaan ikään ja elämäntutkimukseen liittyvien merkitysten kulttuurista muuntuvuutta, variaatiota. Edelleen se nostaa tarkasteluun ikään liitettävien merkitysten dynaamisen neuvottelun, tilannesidonaisuuden ja merkitysten erilaiset ilmenemis- ja vaikutusareenat. Se fokuksittuu myös toimivien yksilöiden vuorovaikutukseen ja sosiaaliin prosesseihin. Se korostaa kielenkäytön merkittävyyttä, kieltä rakentamassa myös ikään ja elämäntutkimukseen liittyvää todellisuutta, ”faktoja”.

Samalla tavalla voi ajatella myös esimerkiksi vanhuskäsityksistä. Konstruktionistinen lähestymistapa korostaa niiden moninaisuutta, niiden käyttöä erilaisissa tilanteissa, ylipäättään niiden tilanteellisuutta, kontekstuaalisuutta ja myös tilanteellista neuvoteltavuutta. Konstruktionistinen ote kyseenalaistaa vaikkapa sen, mikä on oikea käsitys vanhuudesta.

Merkittävää joka tapauksessa gerontologisen tutkimuksen kannalta on jatkaa konstruktionististen lähestymistapojen soveltamista. Millaista sosiaalista ongelmaa olemme esimerkiksi rakentamassa ikääntyneiden alkoholinkäytöstä? Miten ”toimii” esimerkiksi kolmannen iän käsite uudenlaisen sosiaalisen ikääntymistodellisuuden muovaajana? Mitä me ylipäättään tekemällämme gerontologisella tutkimuksella olemme rakentamassa? Ja lopulta vaikkapa foucaultlaisittain: millaista ikääntymisen ja ikääntyneiden hallintaa me olemme tutkimuksella tuottamassa?

Myös gerontologisen tutkimuksen ja erityisesti sosiaaligerontologisen tutkimuksen alueella kannattaa miettiä, mitä merkitsevät Vivien Burrin (1995) konstruktionismiin liittämät viisi periaatetta: kriittisyys itsestään selvää, etukäteistä tietoa kohtaan; tiedon historiallinen ja kulttuurinen spesifisyys; sosiaaliset prosessit ylläpitämässä ja uusintamassa tietoa; tieto, kieli, ajattelu ja sosiaalinen toiminta kulkemassa käsi kädessä ja lopulta fokuksittuminen vuorovaikutukseen ja sosiaaliin käytäntöihin.

”Konstruktionismien” merkitykset ja mahdollisuudet

Tarvitaanko konstruktionismia tai konstruktionismeja? Jos hyväksytään näkymä, että ”ihmisolennot yksilöllisesti ja kollektiivisesti tulkitsevat ja muotoilevat sosiaalista ja psykologista maailmaa erityisissä kielellisissä, sosiaalisissa ja historiallisissa yhteyksissä”, kuten Schwandtia lainaten aiemmin todettiin, on vastaus ilman muuta kyllä. Kun ihmiset näin tekevät, on välttämätöntä pyrkiä tutkimaan, miten he - tai siis me - sen teemme.

Toinen kysymys on konstruktionismiin kohdistettu kritiikki. On aivan varmasti jonkin asteista järjettömyyttä väittää, että ei olisi olemassa kielen takana olevaa reaalista maailmaa. Olennaista tällöin on tietenkin kysyä, mitä kulloinkin tarkoitamme ilmaisulla olla olemassa tai ilmaisulla reaalinen. Esimerkiksi Karl Popper (1962) erottaa kolme eri maailmaa – fyysisen maailman, psykologisten, mentaalisten tilojen maailman ja lopulta ihmisen mielen

tuottaman maailman. Nämä maailmat ovat Popperin mukaan todellisia, mutta voinee kohtalaisen helposti mieltää, että todellisuuksina ne ovat hyvinkin erilaisia ja monimutkaisessa suhteessa toisiinsa.

Tämänkin takia on aivan mahdollista olla ajattelematta joko-tai -tyyppisesti: kannatan konstruktionismia tai en kannata, olen realisti tai en ole. On helppo olla samaa mieltä esimerkiksi Gerard Delantyn (1997) kanssa, jonka mukaan konstruktivismi/konstruktionismi-realismi -jako on vääränlainen dikotomia ja nämä kaksi ”puolta” ovat itse asiassa tulkittavissa hyvinkin toisiinsa sovitettaviksi. Ulrich Beckiin viitaten Delanty toteaa, että

”naivi konstruktivismi epäonnistuu sen näkemisessä, että sosiaalisten toimijoiden konstruktioiden takana on objektiivisia todellisuuksia, ja naivi realismi unohtaa, miten laajasti sosiaaliset toimijat ja tiede konstruoivat todellisuutta”.

Delantyn tavoitteena on ylittää konstruktionismin ja realismin välinen kuilu, kulkea sen taakse. On myös puhuttu tarpeesta kehittää eräänlaista kontekstuaalista konstruktionismia. Tämän suuntaisesta virityksestä esimerkkinä voisi olla vaikkapa Clive Sealen (1998) teos kuoleman sosiaalisesta konstruoitumisesta: kuolema on jotakin perin juurin fyysistä ja tässä mielessä objektiivista mutta samalla asia, johon liitetään tunteita, käsityksiä ja merkityksiä, jotka suurelta osin ovat sosiaalisia ja kulttuurisia. Bryan Green (2009) käyttää puolestaan termiä ”konstitutiivinen realismi” viittamaan samantapaiseen suuntaan.

Hyvä lähtökohta on ymmärtää konstruktionismi tutkimusnäkökulmana. Tällöin saattaisi olla mielekästä miettiä konstruktionismin suhdetta vaikkapa yhteiskuntatieteiden realistista filosofiaa pohtineen Peter Manicaksen (2006) sanoihin.

”Physics cannot explain or predict the final landing place of a falling leaf. Behavior is caused, but once we grasp the complexity of the causal nexus involved, it hardly seems plausible that any science should enable us to improve on our ability to explain and predict the concrete acts of individuals.”

Konstruktionismin voi ajatella tässä merkitsevän kantaa, joka jättää yksilöiden ja ryhmien käyttäytymiselle ja toiminnalle vapausasteita. On jännittävää, että jopa fysiikankin puolelta tämä tunnustetaan. Esimerkiksi kvanttifysiikan alueella on kritisoitu voimallisesti luonnontieteiden perinteistä, mekanistis-determinististä viite- ja tulkintakehystä ja todettu kvanttimekaniikan mahdollistavan - hyvinkin konstruktionistisen - ajatuksen, jonka mukaan

”ihmisellä on suurempi ja aktiivisempi rooli näyteltävänä kuin luonnontieteissä on perinteisesti ajateltu. Ympäristöään reflektoiden ja aktiivisesti muokaten hän toimii luonnon sisällä osana sen kokonaisuutta. Kaikki tietomme ja uskomuksemme samoin kuin henkilökohtaiset tunteemme, arvomme ja päämäärämme ovat myös todellisuutta. Indeterministisessä kvantti- viitekehyksessä ihminen voidaan nähdä evolutiivisena vaikuttajana, joka muokkaa uusia välineitä käyttöönsä luonnon tarjoamien mahdollisuuksien rajoissa ja aktualisoi potentiaalisia mahdollisuuksia oman ymmärryksensä ja tahtonsa pohjalta. Tällainen valintoja suorittava vastuullinen osa ihmisestä voidaan ymmärtää sellaiseksi autonomiseksi subjektiksi, jonka olemassaoloa monet filosofit ovat pyrkineet puolustamaan.” (Kallio-Tamminen 2008).

Lähteet

Berger P & Luckmann T (2005, alkup. 1966) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Helsinki: Gaudeamus.

Burr V (1995) *An Introduction to Social Constructionism*. London and New York: Routledge.

Delanty G (1997) *Social Science. Beyond Constructivism and Realism*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.

Eskola A (1994) *Pienryhmätutkimuksesta keskusteluanalyysiin*. Teoksessa: Anja-Riitta Lahikainen ja Anna-Maija Pirttilä-Backman (toim.) *Sosiaalinen vuorovaikutus*. Rauni Myllyniemen juhla-kirja. Helsinki: Otava.

Gergen K (1997) *Sosiaalisen konstruktionismin liike modernissa psykologiassa*. *Psykologia* 32:6.

Green B S (2009, alkup. 1993) *Gerontology and the Construction of Old Age*. With a New Introduction by Roberta R. Greene and Robert G Blundo. New Brunswick: Aldine Transactions.

Gubrium J, Holstein J & Buckholdt D (1994) *Constructing the Life Course*. Dix Hills: General Hall.

Hacking I (2000) *The Social Construction of What?* Cambridge: Harvard University Press. (Suomeksi: *Mitä on sosiaalinen konstruktionismi?* Tampere: Vastapaino 2009).

Heiskala R (2000) *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.

Higgs P & Rees Jones I (2009) *Medical Sociology and Old Age. Towards a Sociology of Health in Later Life*. London: Routledge.

Holstein J & Gubrium J (2008) *Handbook of Constructionist Research*. New York and London: Guilford Press.

Jyrkämä J (1995) "Rauhaisesti alas illan lepoon"? Tutkimus vanhenemisen sosiaalisuudesta neljässä paikallisyhteisössä. *Acta Universitatis Tamperensis ser A vol. 449*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Kalli P & Malinen A (toim.) (2005) *Konstruktivismi ja realismi. Aikuiskasvatuksen vuosikirja 45*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura.

Kallio-Tamminen T (2008) *Kvanttilainen todellisuus. Fysiikka ja filosofia maailmankuvan muovaajina*. Helsinki: Gaudeamus.

Katz S (1996) *Disciplining Old Age. The Formation of Gerontological Knowledge*. Charlottesville: University Press of Virginia.

Knorr-Cetina K (1981) *The Manufacture of Knowledge. An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science*. Oxford: Pergamon Press.

Manicas P (2006) *A Realist Philosophy of Social Science. Explanation and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.

Miller G & Holstein J (1993) *Constructing Social Problems: Context and Legacy*. In: Miller, Gale and Holstein, James A (eds) *Constructionist Controversies. Issues in Social Problems Theory*. New York: Aldine de Gruyter.

Nikander P (2002) *Age in Action. Membership Work and Stage of Life Categories in Talk*. Helsinki: Academia Scientarium Fennica.

Phillipson C (1998) *Reconstructing old age: New Agendas in Social Theory and Practice*. London: Sage.

Saaristo K & Jokinen K (2004) *Sosiologia*. Helsinki: WSOY.

Schütz A (2007, alkup. 1932) *Sosiaalisen maailman merkityksenkäs rakentuminen. Johdatus ymmärtävään sosiologiaan*. Tampere: Vastapaino.

Schwandt T (1997) *Qualitative inquiry. A Dictionary of Terms*. London: Sage.

Seale C (1998) *Constructing Death. The Sociology of Dying and Bereavement*. Cambridge: Cambridge University Press.

ONTOLOGIASTA, EPISTEMOLOGIASTA JA TUTKIMUSMENETELMISTÄ

Johdanto

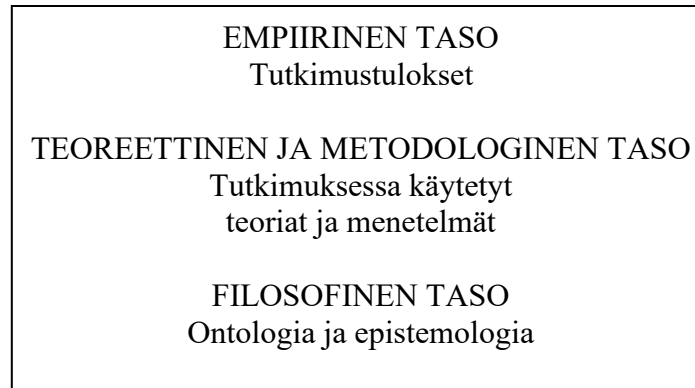
Tämän seminaarin tavoitteena on pohtia ikääntymistutkimuksen perusteita – millaisin käsittein ja menetelmin me lähestymme tutkittavaa todellisuutta, mitä me ajattelemme tästä todellisuudesta ja miten eri lähestymistavat heijastuvat tutkimustuloksiin. Alaotsikko ”realismista konstruktionismiin ja takaisin” viittaa siihen, että ikääntymistutkimuksessa olisi tapahtunut tai olisi tapahtumassa jokin heiluriliike tässä suhteessa.

Käsitteet ”realismi” ja ”konstruktionismi” viittaavat sekä todellisuuden käsityksiin että tiedon käsityksiin. Näin ollen ne kuuluvat niihin filosofian osa-alueisiin, joita kutsutaan ontologiaksi ja epistemologiaksi. Niin ikääntymistutkimuksessa kuin muussakin tutkimuksessa törmää usein artikkeleihin ja raportteihin, joissa tutkijat perustavat tutkimusotteensa määrättyihin filosofisiin olettamuksiin todellisuuden ja tiedon luonteesta. Sain itse kerran kokea, että tieteellinen aikakauslehti hylkäsi artikkelini sillä perusteella, että siitä puuttuivat menetelmän ontologiset perusteet – itse asiassa ilmoitettiin, että käyttämäni menetelmää (sisällön analyysi) ei voida ylipäänsä hyväksyä, koska se ei perustu mihinkään määrättyyn ontologiaan. Itse olen pitänyt sisällön analyysiä käyttökelpoisena empiirisenä menetelmänä juuri sen takia, että – niin filosofi kuin olenkin – siinä ei tarvitse sotkeutua ontologiaan.

Ikääntymistutkimuksen perusteita pohtiessa syntyy ajatus, mikä on yleensäkin filosofian suhde empiirisiin tutkimusmenetelmiin ja sitä kautta tutkimustuloksiin. Pitääkö jokaisen tutkijan ensin selvittää ontologiset ja epistemologiset kannanottonsa ennen kuin uskaltaa lähteä tutkimaan yhtään mitään? Siihen saattaa kyllä kuluu muutama vuosi... Vai voiko tutkija vain lähteä huolettomasti tekemään tutkimusta ja jättää ontologiat muille? Tämän esityksen tavoitteena on muutamain esimerkein hahmottaa filosofian suhdetta empiiriseen tutkimukseen.

Tiedonmuodostuksen tasot

Tiedonmuodostuksessa voidaan erottaa kolme tasoa: filosofinen taso, teoreettinen ja metodologinen taso sekä empiirinen taso (kuvio 1).

Kuvio 1. Tiedonmuodostuksen tasot

Filosofisella tasolla pohditaan todellisuuden, olemassaolon ja tiedon luonnetta. Onko olemassa objektiivinen todellisuus, riippumatta ihmisen tajunnasta? Jos on, niin mitä me voimme tietää tuosta todellisuudesta? Ovatko luonnonlait oikeasti olemassa vai ovatko ne vain ihmisen tapa hahmottaa havaintoja? Onko olemassa sosiaalisia tosiasioita? Millä tavalla arvot ovat olemassa? Jos me perustamme toimintamme johonkin määrättyyn olettamukseen todellisuudesta ja saavutamme toiminnalle asetetut tavoitteet, niin todistaako onnistuminen olettamuksen todeksi? Mikä on tiedon ja uskon välinen ero? (Kikuchi 1992, Niiniluoto 1984, Sarvimäki & Stenbock-Hult 1995.)

Tutkimuksen teoreettisella ja metodologisella tasolla valitaan ja perustellaan tutkimuksessa käytettäviä teorioita ja menetelmiä. Valitaanko esimerkiksi Baltessin ja Baltessin (1993) Selection, optimisation, compensation –teoria, E.H. Eriksonin (1997) kehitysteoria vai Tornstamin (2005) gerotranssendenssi-teoria. Menetelmävalikkona on mm. survey-tutkimus, koe-kontrollitutkimus, laadullinen haastattelututkimus ja toimintatutkimus.

Empiirisellä tasolla valitulla menetelmällä kerätään ja analysoidaan aineisto tutkimustuloksiksi.

Mitkä ovat näiden tasojen väliset suhteet? Se, että tulokset näyttävät erilaisilta riippuen siitä, mitä menetelmää on käytetty, on aika selvää. Kvantitatiivisin menetelmin kerätty ja analysoitu aineisto järjestäytyy numeroiksi, invariansseiksi ja tilastollisiksi eroiksi. Kvalitatiivinen aineisto näyttäytyy kategorioina, teemoina ja tarinoina. Valittu teoriakin heijastuu tuloksiin käsitteiden, tulkintojen ja selitysten kautta. Mutta entä ontologia ja epistemologia? Miten ne näkyvät teoreettisella ja metodologisella sekä empiirisellä tasolla? Tästä näyttää olevan tutkimuksessa kolme eri kantaa.

1. Kaikki tutkimusmenetelmät perustuvat tiettyihin filosofisiin olettamuksiin. Tästä syystä tutkijan pitää aina artikuloida omat ontologiset ja epistemologiset lähtökohdansa, jotta nähdään, ovatko teoreettiset ja metodologiset valinnat sopusoinnussa filosofisten olettamusten kanssa.
2. Filosofia ja metodologia liikkuvat eri tasoilla eikä niiden välillä ole välttämättömiä yhteyksiä.
3. Ei hirveästi kiinnosta.

Käyn seuraavassa läpi nämä kolme kantaa.

Kaikki tutkimusmenetelmät perustuvat filosofisiin olettamuksiin

Ajatus, että kaikki tutkimusmenetelmät perustuvat filosofisiin olettamuksiin (Barbosa da Silva 2002), on selkeimmin nähtävissä siinä fenomenologisessa tutkimustraditiossa, joka perustaa tutkimuksensa Edmund Husserlin (1989) fenomenologiaan. Puhtain esimerkki on Amadeo Giorgi ja hänen perustamansa traditio (esim. Strandmark & Hedelin 2002).

Husserlin (1989) filosofia on ontologian ja epistemologian yhdistelmä siinä mielessä, että sen mukaan todellisuus on se, minkä ihmisen tajunta intentionaalisuudessaan käsittää todellisuudeksi. Karsimalla pois kaikki epäoleellinen ja tilapäinen (reduktio ja bracketing) tajunta pystyy ”näkemään” ilmiön sisäisen olemuksen eli ytimen (essenssin). Tähän perustuen Giorgi on kehittänyt analyysimenetelmän, jonka tuloksena on nimenomaan essenssi. Toisin sanoen soveltamalla Giorgin menetelmää tutkija ilmeisesti ajattelee, että hänen tuloksenaan on todellisuuden jonkin ilmiön sisäinen olemus tai ydin.

Tässä voisi tietysti kyseenalaistaa Husserlin filosofian kokonaisuudessaan, mutta ehkä kuitenkin enemmän Giorgin ja hänen seuraajiensa olettamuksen, että tajunnan reduktio- ja bracketing-menetelmä voidaan suoraan kääntää tekstien analyysimenetelmäksi ja sitä kautta päästä näkemään todellisuuden ydin. Mielestäni tässä on nimenomaan tapahtunut filosofisen tason ja empiirisen tutkimuksen sekaannus. Toiseksi voidaan todeta, että fenomenologia tässä muodossa edustaa lähinnä realismia, koska tässä ajatellaan, että kaikilla ilmiöllä on essenssi – jonka pystymme ”näkemään”, kunhan karsitaan rönsyt pois.

Grounded Teoriassakin (GT) on nähtävissä pyrkimys perustaa menetelmä tiettyihin ontologisiin ja epistemologisiin lähtökohtiin. Barney Glaserin ja Anselm Straussin alkuperäisessä kirjassa (Glaser & Strauss 1967) ei tosin puhuta ontologiasta ja epistemologiasta, mutta heidän kielenkäytöstään käy ilmi, että GT-menetelmä perustuu ajatukseen, että todellisuus kätkeytyy tutkimusaineistoon. He esittivät, että ydinkategoria näyttäytyy, ”emerges”, analyysiprosessin edetessä. Tämäkin viittaa realistiseen ontologiaan.

Glaserin ja Straussin tiet sittemmin erkanivat mm. oppiriitojen takia. Glaser piti kiinni alkuperäisestä ajatuksesta, kun taas Strauss kehittyi konstruktionistiseen suuntaan. Strauss kehitti GT:aa edelleen yhteistyössä Juliet Corbinin kanssa. Heidän näkemyksensä mukaan ydinkategoria ei näyttäyty, vaan se konstruoidaan (Strauss & Corbin 1998). Kathy Charmaz (2006) on sittemmin artikuloinut tätä positiota vielä selkeämmin. Glaserin ja Straussin alkuperäisen sekä Charmazin näkemyksen ero näkyy mukavasti heidän kirjojensa nimissä. Glaserin ja Straussin kirjan nimi oli ”The discovery of Grounded Theory”, Charmazin ”Constructing Grounded Theory”.

Giorgilainen puhdas fenomenologia ja Grounded Theory ovat siis esimerkkejä menetelmistä, jotka kehittäjiensä mukaan perustuvat määrättyyn ontologiaan ja epistemologiaan. Grounded Teorian luojat ovat tosin erimielisiä siitä, löydetäänkö vai konstruoidaanko teoria.

Filosofia ja metodologia liikkuvat eri tasoilla eikä niiden välillä ole välttämätöntä yhteyttä

Empiirisessä tutkimuksessa kohtaa harvoin käsityksen, että filosofia liikkuu eri tasolla kuin metodologia ja että näiden välillä ei ole välttämätöntä yhteyttä siinä mielessä, että jokin määrätty ontologinen positio johtaisi määrättyyn menetelmään tai että käytetyistä menetelmistä voisi päätellä jotakin ontologian ja epistemologian suhteen. Tämä on ymmärrettävää, koska jos tutkija on tätä mieltä, hän tuskin kokee tarvetta selvittää asiaa teksteissään. Tuntuisi oudolta lähteä selvittämään yhteyttä, jota ei ole. Aion tässä yhteydessä puolustaa nimenomaan tätä käsitystä – ellei muuten niin argumentaation takia.

Lähdetäänpä vaikka fenomenologian essenseistä ja GT:n kategorioista. Mistä käy ilmi, että Giorgin menetelmän tuloksena on essensi tai että alkuperäisen GT:n ydinkategoria näyttyy aineistossa ja muunnellun GT:n on konstruoitu? Siitä, että näiden menetelmien kehittäjät väittävät niin. Jos katsotaan pelkästään tuloksia ilman näitä nimikkeitä, mistään ei käy ilmi, viittaako jokin väittämä tai kuvaus essenssiin tai ydinkategoriaan. Ja jos se viittaa ydinkategoriaan, niin missään ei näy, onko se löydetty vai konstruoitu. Itse menetelmätkin ovat prosesseina niin samankaltaisia, että niistä ei pysty päättelemään, onko tutkija konstruoimassa jotakin vai onko hän löytöretkellä. Kaikissa kvalitatiivisissa menetelmissä haastatellaan, observoidaan, analysoidaan tekstejä, alleviivataan, koodataan ja järjestellään. Onko tulos essensi vai kategoria, onko se löydetty vai konstruoitu – tämä ei näy menetelmässä, vaan se kertoo, miten tutkija suhtautuu omaan tekemiseensä. Ontologia ja epistemologia eivät siis liity menetelmiin sinänsä, vaan ne ovat tutkijan päässä.

Entä kvantitatiiviset menetelmät? Eikö kvantitatiivinen tutkimus perustu realismiin, käsitykseen, että tutkimustuloksina saadut tilastolliset erot ja invarianssit heijastavat todellisuutta? Ei välttämättä. Invarianssikin voi olla sosiaalisesti konstruoitu. Ainakaan mikään ei estä meitä ymmärtämästä invariansseja juuri niin. Voimme ymmärtää myös kvantitatiivisen tutkimuksen tulokset konstruktiona tai löydöksinä riippuen meidän omasta ontologiasitamme ja epistemologiasitamme. Eli tässäkin voidaan sanoa, että filosofiset lähtökohdat ovat tutkijan päässä, ei menetelmässä.

Jos nyt on niin, kuten tässä pyrin osoittamaan, että mikä tutkimustulos tahansa pystyy käsittämään objektiivisen todellisuuden joko kuvailuna tai konstruktiona, ontologia ja epistemologia eivät ole menetelmä- tai tulossidonnaisia. Keskustelu ontologiasta ja epistemologiasta on osa filosofista keskustelua todellisuuden ja tiedon luonteesta, ja tätä keskustelua voidaan käydä ilman viittauksia yksittäisiin tutkimusmenetelmiin. Silloin tutkimusmenetelmänkin voi valita tutkimuskysymyksistä lähtien ilman syvällisiä ontologisia pohdintoja. Tutkijalta voi vaatia vain sen verran filosofista tietoisuutta, että hän ei kuvittele saavuttaneensa jotakin sellaista, mihin empiirinen tutkimus ei yllä, esimerkiksi ilmiöiden sisäisen luonteen, essenssin, käsittäminen. Filosofisia keskusteluja saa tietysti käydä kuka tahansa, mutta empiiristen tutkijoiden pitäisi kuitenkin kunnioittaa filosofiaa omana tieteenalana, joka edellyttää omaa koulutusta ja osaamista. Eiväthän filosofitkaan yleensä puutu siihen, miten tutkijat analysoivat aineistojaan.

Ontologia ja epistemologia eivät kiinnosta

Kolmas tapa suhtautua menetelmien mahdollisiin ontologisiin ja epistemologisiin kytköksiin on välinpitämättömyys. Saattaa olla, että tämä asenne on loppujen lopuksi yleisin empiiristen tutkijoiden parissa. Nämä tutkijat keskittyvät omaan tutkimukseensa, sen teorioihin ja menetelmiin vaivaamatta päätään filosofialla. Tämä voi olla ihan terve asenne, kunhan on tietoinen siitä, että tutkimuksen tuottamaan tietoon voi suhtautua hyvin monella tavalla. Näiden tapojen kehittäminen ja hiominen on filosofinen tehtävä.

Lähteet

Baltes P & Baltes M (1993) Psychological perspectives on successful ageing: the model of selective optimization with compensation. Teoksessa P Baltes & M Baltes (toim.) Successful aging. Perspectives from the behavioral sciences. Cambridge: Cambridge University Press, 1 – 34.

Barbosa da Silva A (2002) An analysis of the uniqueness and theoretical foundations of qualitative methods. Teoksessa L R-M Hallberg (toim.) Qualitative methods in public health research – theoretical foundations and practical examples. Lund: Studentlitteratur, 39 – 70.

Charmaz C (2006) Constructing grounded theory. A practical guide through qualitative analysis. London: Sage.

Erikson E H (1997) The life cycle completed. Extended version with new chapters on the ninth stage of development by Joan M Erikson. New York: W W Norton & Company.

Glaser B & Strauss A (1967) The discovery of grounded theory. New York: Aldine de Gruyter.

Husserl E (1989) Fenomenologins idé. Göteborg: Daidalos.

Kikuchi J (1992) Nursing questions that science cannot answer. Teoksessa J Kikuchi & Simmons H (toim.) Philosophic inquiry in nursing. Newbury Park CA: Sage, 26 – 37.

Niiniluoto I (1984) Tiede, filosofia ja maailmankatsomus. Helsinki: Otava.

Sarvimäki A & Stenbock-Hult B (1995) Hoitotyö ja filosofia. Teoksessa: T Munnukka, S Halme, I Kiikkala & H Willman (toim.) Hoitotyön vuosikirja 1996. Väestö ja hoitotyön asiantuntijuus. Helsinki: Kirjayhtymä, 9 – 14.

Strandmark M & Hedelin B (2002) Phenomenological methods reveal an inside perspective on health and ill health. Teoksessa L R-M Hallberg (toim.) Qualitative methods in public

health research – theoretical foundations and practical examples. Lund: Studentlitteratur, 71 – 103.

Strauss A & Corbin J (1998) Basics of qualitative research. Techniques and procedures for developing grounded theory. Thousand Oaks: Sage.

Tornstam L (2005) Åldrandets socialpsykologi. 7. painos. Stockholm: Norstedts.

ILOISTA SOSIOLOGIAA JA METODOLOGISTA ANARKISMIA

Tämä kirjoitus perustuu Ikäinstituutin, Ikääntyminen, hyvinvointi ja teknologia - tutkijakoulun ja Kasvun ja vanhenemisen tutkijat ry:n syysseminaarissa 2008 pidettyyn puheenvuoroon, jossa esittelin juuri ilmestynyttä tutkimustani *Satumaa. Suomalaiseläkeläiset Espanjan Aurinkorannikolla* (Karisto 2008). Koska monet seminaarin osallistujista olivat jatko-opiskelijoita, mieleni teki verrata oman tutkimukseni tekotapaa väitöskirjan tekemiseen – semminkin kun *Satumaasta* oli tulla minulle eräänlainen väitöskirja, ainakin siihen uponnutta aikaa ajatellen. Kesti näet kymmenen vuotta ensimmäisten aineistojen keräämisestä siihen kuin kirja valmistui. Muitakin projekteja tosin oli näinä vuosina ollut, mutta niinhän väitöskirjan tekijöilläkin tavallisesti on. Puheenvuoroni voisi siis rinnastaa väitöstilaisuuden *lectio precursoriaan*, jossa selostetaan tutkimuksen tarkoitusta ja tekotapaa.

Pieni on kaunista

Kun kymmenkunta vuotta sitten kerroin ryhtyväni tutkimaan Espanjan Aurinkorannikolla asuvien suomalaiseläkeläisten elämää, kollegoja huvitti kovasti. Aihettani pidettiin hauskana, mutta sitä ei selvästikään otettu tosissaan. Ehkäpä minun ajateltiin viettävän vapaavuotta opetuksesta aurinkoa ottaen ja lomailleen, pikemmin kuin vakavaa tutkimusta tehden.

Matti Peltonen (1999) kertoo, kuinka vähättelevästi ns. mikrohistorialliseen tutkimukseen on joskus suhtauduttu. Sitä on pidetty arkipäiväisyyksien ja eriskummallisuuksien pöyhimisenä ja tärkeiden tutkimusaiheiden sivuuttamisena. On kuitenkin erikoista asettaa hierarkkisesti vastakkain arkielämän historia ja sitä tärkeämpänä pidetty ”varsinainen” historia, sillä emmehän voi *etukäteen* tietää, mikä on tärkeää ja mikä ei. Käsitys, jonka mukaan tutkimuksen arvo riippuu tutkitun aiheen arvokkuudesta ja suuruus sen suuruudesta, on Peltoesta ”maagiseen ajatteluun vivahtava” (mt., 50). Samaa maagista ajattelua esiintyy myös yhteiskuntatieteissä, vanhenemisen tutkimuksessakin. Vakavasti otettavan tutkijan pitäisi tutkia aina vakavia aiheita, suuren tutkijan suuria.

Haluan kuitenkin oman kokemukseni perusteella puolustaa tutkimustyyppiä, jossa kohde on pieni ja herkullinen. Juuri kohteen kutkuttavuus takaa sen, että tutkija jaksaa olla siitä oikeasti innostunut, ja innostus on tutkimisen keskeinen käyttövoima. Pientä kohdetta koskevassa tutkimuksessa paketti pysyy kasassa, ja tausta-ajatukset ja tulkinnat voivat silti olla vaikka miten isoja.

Pienen aiheen tutkiminen ei siis ole vähemmän kunnianhimoista. Suurten rakennekokonaisuuksien pohtiminen on kunnioitettavaa, mutta tutkijoilla saisi olla silmää myös yksityiskohdille. Sosiaalitieteen historiassa on hieno esimerkki yksityiskohdasta, yhdestä kuvasta

liikkeelle lähteneestä monumentaalisesta tutkimuksesta: Pariisin kauppapasaasien arkadit olivat Walter Benjaminille ikoninen ajanmerkki, jonka varaan rakentui tuhatsivuinen kollaasi (Benjamin 2002): tutkimuspäiväkirjaa, luonnostelmia, sitaatteja ja teoreettisia oivalluksia. Väitöskirjaksi sitä ei olisi hyväksytty, joten sikäli se on myös varottava esimerkki, niin inspiroiva ja vaikutusvaltainen kuin se on ollutkin.

Omaa tekelettäni en rinnasta Benjaminin teokseen, mutta on mahdollista, että sekin on ollut alitajuisena esimerkkinä. Pariisin kauppapasaasien asemesta minulla on ollut *Paseo Maritimo*, Välimeren turistialueille tyypillinen rantabulevardi, ja tutkimuksessani olen miettinyt, mitä kaikkea se edustaa. Paseo Maritimo on minulle ikoninen kuva rikkaiden, mutta väestöltään vanhenevien yhteiskuntien transnationaalista elämänmuodosta. Vahinko ettei se tullut kirjan kanteen. ¹

Tietoisemmin kirjani on (yksi) kuva kolmannesta iästä. Jos se olisi väitöskirja, se väittäisi, että eläkkeelle jäädessään ihmiset eivät astu vielä vanhuuteen; työiän ja vanhuuden välissä on omaleimainen ikävaihe, jonka piirteitä olen halunnut tutkia. Olen lähestynyt Espanjassa asuvia suomalaiseläkeläisiä yhtenä esimerkkinä siitä, miten eläkeläiselämä muuttuu. Olen ajatellut, että tutkimalla tätä, paikallisesti rajattua kohdetta voidaan saada selville jotakin sitä itseään isommasta ilmiökokonaisuudesta, uudenlaisesta eläkeläiselämästä, joka tekee tuloaan.

Monia aineistoja, monia inspiraatiolähteitä

Joskus kuulee opinnäytetyön tekijöiden selittävän, kuinka valtava aineisto heillä on: kymmenkunta haastattelua, satoja litteroituja sivuja. Koska minulla oli aikaa aineistojen keräämiseen, niitä kertyi moninkertaisesti. Haastattelin kymmeniä ihmisiä ja havainnoin tutkimaani elämänmuotoa sentään muutaman kuukauden ajan. Keräsin myös laajan, 400:n vastaajan kyselyaineiston ja organisoin kirjoitusten keruun, joka tuotti viitisenkymmentä Espanjan kokemuksista kertovaa kirjoitusta ja siihen perustuvan antologian (Karisto 2000). Viisi suomalaista antoi minun tutustua Espanjan elämää koskeviin päiväkirjoihinsa, ja lisäksi käytin monia pienempiä aineistoja, joista osan sain Espanjassa vierailleilta opiskelijoilta. Vastapalvelukseksi annoin heille omia aineistojani.

Kokemukseni aineistonvaihdosta ja yhteistyössä tapahtuvasta aineiston hankinnasta olivat hyviä. Tutkijat ovat usein turhan mustasukkaisia aineistoistaan, he eivät millään haluaisi antaa niitä muille, ainakaan ennen kuin ovat kalunneet lihat luiden päältä. Kannattaisi antaa, sillä usein kaluaminen jää. Sitä paitsi aineistoja antava hyötyy itsekin: toiset tekevät tulkintoja ja käyttävät aineistoja tavalla, jota ei itse tulisi keksineeksi.

¹ Kansikuvillakin on merkitystä, ja väitöstilaisuuksissa niistä saatetaan sanoa. Karen O'Reilly (2000) on tehnyt väitöskirjaan perustuvan kirjan Aurinkorannikolla eläkepäiviään viettävistä britteistä. Sen kannessa on kuva aurinkoa ottavasta rouvasta. Valokuva on sinänsä hyvä – sama kuva on muuten Chris Gilleardin ja Paul Higgsin (2005) vanhenemisen muodonmuutoksia ja kulutuksen merkityksen kasvua kuvaavan kirjan kannessa – mutta ainakin Espanjan suomalaiseläkeläisiä koskevan esityksen kansikuvaksi se olisi huono valinta, sillä Aurinkorannikon talviasukkaat eivät ota aurinkoa (he ”saavat sitä ottamattakin”). He yleensäkin tekevät sanoin ja teoin voimakasta eroa turistiseen elämänorientaatioon.

Satumaa on paikkaan sidottu tapaustutkimus, löysän triangulaatioidean varassa tehty etnografia, jossa siis on käytetty monia aineistoja. Jotkut niistä ovat yksittäinkin niin isoja, että niiden varaan olisi voinut tehdä kelvollisen tutkimuksen. Halusin kuitenkin käyttää monia, koska tavoitteenani oli analyttinen yleiskuvaus, johon yhden yksittäisen aineiston avulla en olisi pystynyt.

Käytin erikoisiakin aineistoja, esimerkiksi kaunokirjallisuutta. Minusta oli kiinnostavaa katsoa, millaisia representaatioita eli kulttuurisia kuvia Aurinkorannikosta piirretään, millaisena se halutaan nähdä ja millaisena sitä ei haluta nähdä. Oli hätkähdyttävää huomata, että vanhuus ei kaunokirjallisessa aineistossa juuri näy. Kaunokirjalliset sepitteet kuvaavat Aurinkorannikon energisten ihmisten ihanana paikkana, jossa ei oikeastaan vanhetakaan.

Tutkimuskirjallisuuskin voidaan mieltää aineistoksi. Nykyisin alkavat eläkeläismuutto ja transnationaalinen vanhuus olla kunniallisia tutkimuskohteita, mutta tutkimusta aloittaessani en löytänyt paljonkaan esityksiä eläkeläismuuttajista. USA:ssa ”muuttolintuja” oli kyllä tutkittu, mutta kovin toisenlaisista näkökulmista, jotka itseäni kiinnostivat. Olisin hyvin voinut yhtyä siihen valitukseen, jota joskus kuulee opinnäytetyön tekijöiden suusta: voi kun minun aiheestani ei löydy kirjallisuutta!

Valitus on kuitenkin aiheeton. Jos on todella niin, että kirjallisuutta ei löydy, silloinhan voi onnitella itseään siitä, että on ensimmäisenä apajilla; on löytänyt tutkimuskohteen, jota muut eivät ole huomanneet. Yleensä kirjallisuutta kuitenkin löytyy, kunhan vain viitsii vilkuilla sivuillekin. Samalla tavoin kuin tottuneelle shoppailijalle kehittyy ”shoppailijan katse”, joka auttaa löytämään esimerkiksi kirpputorien tavarapaljoudesta juuri sen itseä kiinnostavan, tutkijalle voi kehittyä vastaava katse kirjallisuuden suhteen. Kun on sopivasti viritetty, oman tutkimuksen kannalta tärkeää kirjallisuutta tulee vastaan tulvimalla. Sen ei vain tarvitse olla tutkittavasta aihepiiristä. Oma tutkimukseni on vanhenemisen tutkimusta, mutta sitä tehdessäni inspiroiduin myös monenlaisesta kulttuurin tutkimuksesta, matkailun ja muuttoliikkeiden tutkimuksesta, välimerellisestä antropologiasta, syömisestä sosiologiasta, utopiayhdyskuntia koskevista kirjoituksista ja vaikka mistä.

Metodologista anarkismia

Jos kirjani olisi väitöskirja, vastaväittäjä voisi epäillä sen edustavan postmodernia ”kaikki kelpaa” -tutkimusta. Ehkä se sitä onkin, ja tätä kirjoittaessani mieleeni palautui yksi 1970-luvun kulttikirja, Paul Feyerabendin *Against Method* (1975). Juuri siitä lähti pahamaineinen slogan *anything goes* leviämään (alun perin se on Cole Porterin musikaalin nimi). Mikään tietoteoreettinen nihilisti tai kaiken läskiksi lyövä haihattelija ei Feyerabend kuitenkaan ollut, hän vain vastusti ajatusta, että olisi jokin yksi kaikkivoipainen tieteellinen metodi. On monia ja kaikilla niillä on omat vahvuutensa ja omat rajoituksensa.

Oma metodologinen anarkismini on tietoisuutta tästä ja sen tuomaa suurpiirteisyyttä, johon opinnäytetyön tekijällä ei valitettavasti ole varaa. Olen ollut huomaavinani, että opinnäytetutkimuksia tehtäessä tärkeimmäksi asiaksi nousee usein tutkimussuorituksen tekninen puhtaus. Joskus miltei unohtuu, mitä ollaan tutkimassa, kun tutkija kiintyy tutkimusvälineisiinsä ja haluaa esitellä nimenomaan niitä ja omaa näppäryyttään niiden käyttäjänä. Tämä voi viedä metodologiseen kiivailuun ja metodifetisismiin, joka voi saada

koomisiakin sävyjä. Takavuosien taistelu kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen tutkimuksen kesken alkaa olla onneksi ohi, mutta nyt taas konstruktionismin puolesta tai sitä vastaan esitetyissä kannanotoissa on joskus outoja uskontunnustuksellisia sävyjä.

Tehdessäni tutkimusta en paljon miettinyt, miten sitä teen. Tein vain, ja vasta jälkikäteen – kirjoittaessani – mietin mitä ja miten tuli tehdyksi. Tutkimusmatkalle lähtiessäni minulla ei ollut tarkkaa matkasuunnitelmaa, ja vaikka sellainen olisi ollutkin, sitä ei olisi kannattanut orjallisesti noudattaa. Tutkimussuunnitelman ja tutkimuksen välillä on sama suhde kuin matkasuunnitelman ja matkan välillä; matka, joka kaikessa noudattaisi etukäteen tehtyä matkasuunnitelmaa, olisi kammottava kokemus (Karisto & Seppälä 2004, 18–19). Tutkijankin on oltava joustava, jotta hänen tutkimusmatkastaan tulee antoisa.

Tiedän olevani levoton sielu, joka vähän väliä on vaihtanut tutkimuskohteita ja -kenttiäkin. Vanhenemisen tutkimuksessa viihdynkin juuri siksi, että siinä saa yhdistellä asioita. *Satu-maan* kirjoittaminen sai minut tunnistamaan tutkijanlaatuni. Hyvä että tämä tapahtui ennen eläkkeelle siirtymistä, mutta olisi se voinut tapahtua aikaisemminkin.

Mielestäni väitöskirjojen tekijöidenkin kannattaisi miettiä omaa tutkijanlaatuaan. He saisivat olla itselleen lempeitä ja hyväksyä oman otteensa, kuitenkin kuvittelematta, että se on ainoa mahdollinen. Lempeyden vastapainoksi tarvitaan myös ankaruutta. Tutkijan ei pidä päästää itseään liian helpolla eikä hyväksyä huonoja tottumuksiaan.

Sellainen anarkismi ei ole hyvästä, joka perustuu pelkkään kiukutteluun ja auktoriteettien vastaisuuteen. Jos tekee mieli kapinoida, on hyvä tuntea se, mitä vastaan kapinoi. Jälkikäteen ajatellen voi olla, että omassa tutkimuksessani kapinoin ennen harrastamani terveys-tutkimuksen puuduttavaa toisteisuutta ja ”merkitsevyyssfetisismiä” – tilastollisesti merkitsevien yhteyksien jahtaamista – vastaan. En edes merkinnyt taulukkoihini erojen merkitsevyyksiä, vaikka niitä silloin tällöin testailinkin. Pitäydyin yksinkertaisissa menetelmissä, vaikka totta puhuen tarkoituksena oli myös näyttää, että kyllä minäkin osaan. Tein kokeeksi semioottista aktanttianalyysia ja tarkoitus oli myös laatia sofistikoituja logistisia malleja, joilla olisin selvittänyt perinpohjaisesti eläkeläismuuttajien tyytyväisyyden taustat. Siitä kuitenkin luovuin, sillä kyselyaineiston antama selitettävä muuttuja osoittautui liian vinoksi, lähes kaikki kun sanoivat olevansa tyytyväisiä. Niinpä lähestyinkin tyytyväisyyttä toisesta näkökulmasta: kysyin miksi ihmiset ovat tyytyväisiä, miten he legitimoivat päätöksensä muuttaa Espanjaan, miten he selittävät sen oikeaksi.

Iloista sosiologiaa

Tutkimuksessani on kyse aika vapaalla kädellä tehdystä aineistojen, tutkimustekniikoiden, virikkeiden ja taustateorioiden yhdistelystä, jossa olen ottanut itselleni vapauksia, joita opinnäytetutkimusten tekijöiden ei ole helppo ottaa. He joutuvat tekemään tutkimusta ennen kaikkea virheitä vältellen ja miltei henkeä pidätellen. Oma tavoitteeni oli välttää ylenmääräistä kireyttä ja pingottuneisuutta ja saada teksti hengittämään. Koetin kirjoittaa iloista sosiologiaa.

Mitä iloinen sosiologia on? Ohimennen käytin kirjassa tuota käsitettä, mutta en sitä perinpohjaisemmin esitellyt, saati tarttunut sen nietzscheläisiin juuriin. Iloinen sosiologia mer-

kitsee minulle rentoa asennoitumista ja sitä, että tutkiessa yrittää antaa tilaa myös intuitiolle ja luovuudelle, sosiologiselle tai etnografiselle mielikuvitukselle. Iloisen sosiologian edustajalle lähes kaikki kelpaa aineistoksi ja lähes kaikenlaista voi kommentoida, vaikka se ei asiaan niin kiinteästi liittyisikään. Rönsyily menettelee, kunhan päälause ja -ajatus eivät katkea ja kunhan runsauden kumppaneina on myös kiteytyksiä.

Olin otettu, kun Marja Jylhä kirjoitti minusta asiantuntija-arvion. Hän moitti lempeästi sitä, että en osaa edes julkaisuluetteloja laatia: julkaisut ovat ”kronologisessa järjestyksessä ilman minkäänlaista ryhmittelyä. Mukana on yhtä hyvin kirja-arvosteluja, kolumneja ja laitossarjoissa ilmestyneitä raportteja kuin kansainvälisissä vertaisarviointia käyttävissä lehdissä ilmestyneitä artikkeleita, kirjan lukuja ja toimitettuja kirjoja”. Mutta Jylhä selvästikin tunnisti tutkijanlaatuni, koska kutsui minua ”vanhan koulun sosiaalitieteilijäksi, jolle kirjoituksen sisältö ja anti sekä se että ne tavoittavat lukijansa on tärkeämpää kuin julkaisufoorumien formaalinen luokittelu”.

Iloista sosiologiaa olen koettanut kirjoittaa myös sisällöllisessä mielessä, koska vanhenemisen tutkimus tuppaa olemaan niin ongelmakeskeistä. Vanhuus nähdään vaivojen täyttämänä elämänvaiheena, ja yhteiskunnallisessa keskustelussa väestön vanhenemiseen suhtaudutaan suurena yhteiskunnallisena onnettomuutena. Sosiaalipoliittikkona minäkin olen tietysti huolestunut vanhojen ihmisten oloista ja asemasta. Mutta tutkijana en haluaisi olla uusintamassa käsitystä, että vanhuutta tulee lähestyä vain ongelmapainotteisena elämänvaiheena ja että väestön vanheneminen on kauhea asia. Päinvastoin, minulla on ollut puoliohjelmallisenä tavoitteena avata uutta näkökulmaa vanhenemiseen, tässä tapauksessa jo aihevalinnankin avulla.

Satumaassa kirjoitan kyllä ongelmistakin – vanhenevien ihmisten sairauksista, yksinäisyydestä ja alkoholi-ongelmista – mutta en niin, että lähestyisin eläkeläiselämää ongelmaelämänä. Kirjoitan myös ihmisten tyytyväisyydestä, pienistä elämäniloista ja kaikesta siitä tahattomasta komiikastakin, jota arjessa niin paljon on. Toivonkin tutkimukseni olevan iloista myös hauskan merkityksessä.

Kerran kuulin, kuinka muuan suomalaispariskunta oli Fuengirolan kauppahallissa kysellyt hallikauppiaalta, miten he löytäisivät suomalaiskylä Los Pacosiin. Kauppias ei suomeksi esitettyä kysymystä tietenkään ymmärtänyt, mutta pariskunta ei siitä häkeltynyt. Hieman hitaammin ja isompaan ääneen toistettuna kysymys MISSÄ ON LOS PACOS? tuli ymmärrettyksi.

En esitä tällaisia anekdootteja naureskellakseni suomalaisten kielitaidottomuudelle tai yksinkertaisuudelle, vaan pikemminkin osoitukseksi siitä, että Aurinkorannikko on ympäristö, jonne voi tulla osaamatta sanaakaan espanjaa. Se on ympäristönä sopivan helppo, mutta myös sopivan haasteellinen, ulkomaillahan sentään ollaan. Sen erittely voi auttaa yleisemminkin ymmärtämään vanhenemisen ympäristösuhdetta ja ikäystävällisen ympäristön ominaisuuksia.

Iloinen sosiologia merkitsee minulle myös ilmaisuuden keveyttä. Olen tehnyt tutkimusta niin kauan, ettei minulla ole enää pakottavaa tarvetta turvautua vaikeaselkoisuuteen ja tieteelliseen mongerrukseen.

Tekstin tieteellistä painoarvoa ei vähennä tippaakaan, jos se on ymmärrettävästi tai kepeästikin kirjoitettu. Päinvastoin, mitä vaikeammista tai monimutkaisemmista asioista kirjoittaa, sitä selkeämpää ja yksinkertaisempaa kieltä sopisi käyttää. Hämärästi ilmaistu on tuskin koskaan kovin selkeästi ajateltua ja tutkittua.

Andy Warhol jos kuka oli keveyden ja pinnallisuuden apostoli, mutta omalla tavallaan silti syvälinen. Hän sanoi, että on kahdenlaista keveyttä (Warhol & Hackett 1985). Höyhenen keveys on tyhjänpäiväisyyttä, keveyttä ilman substanssia, mutta linnun keveydessä on myös sisältöä.

Iloisen sosiologian iloisuus voi muuttua naiiviudeksi. Hyväntahtoiselle, tutkittaviinsa empaattisesti suhtautuvalle tutkijalle ei aina riitä, että asioita kuvataan sellaisina kuin ne ovat. Iäkkäät ihmiset aletaan nähdä ihanina ihmisinä, vaikka he eivät sellaisia olisikaan. Vanhenemisen tutkijat ryhtyvät helposti vanhojen ihmisten asianajajiksi tai puolestapuhujiksi. Parhaimmillaan tämä on komeaa ja kannatettavaa, mutta kiusalliseksi vanhenemisen tutkimukselle tyypillinen normatiivisuus muuttuu silloin, kun tutkijalla on liian varma vakaus tai etukäteismielikuva siitä, mikä on vanhoille hyväksi ja millaista on hyvä vanhuus.

Minäkin tunsin empatiaa monia tapaamiani tutkittavia kohtaan, mutta en silti halunnut ryhtyä heidän elämänmuotonsa apostoliksi. Empatia ja eläytyminen ovat paikallaan ihmisiä haastateltaessa, mutta viimeistään aineistoja tulkittaessa on otettava myös etäisyyttä. Yritin tasapainoilla eläytymisen ja etäisyyden oton ulottuvuudella. En suhtautunut kyynisesti tutkimaaani elämänmuotoon, mutta en liioin ollut siitä hullaantunut enkä esitä, että suomalaisen kannattaa eläkkeelle päästyään muuttaa Espanjaan.

Ajatus yleisöistä

Satumaa koettaa käydä tutkimuksesta, mutta samalla toivon sen palvelevan myös ”suurta yleisöä” (tarkoiton pikemmin kvalitatiivisesti kuin kvantitatiivisesti): vanhenemisestä ja sen muodonmuutoksista, arkielämästä tai arjen kulttuurista, Espanjasta ja suomalaisuudesta kiinnostuneita. Yksi tutkimukseni erityisyleisö on sen kohde, Espanjassa asuvat suomalaiset, joille olen käynyt valmiista tutkimuksesta myös kertomassa.

Tutkimuksen yleisöä kannattaa opinnäytetyön tekijänkin miettiä. Ei ole mieltä rajata väitöskirjan yleisöä niin suppeasti, että kirjoittaa vain vastaväittäjälle tai jollekin oman tieteenalan auktoriteetille. Tutkimusteksti voi olla yhtä monitasoinen kuin elokuva, josta yksi katsoo juonen, toinen keskittyy näyttelijäsuorituksiin, kolmas syvempään sisältöön ja symboliikkaan ja neljäs miettii sen suhdetta muihin elokuviin.

Erilaisille yleisöille kirjoittaminen ei ole helppoa, mutta kyllä mahdollista, kunhan vain malttaa pidättyä tarpeettomasta vaikeaselkoisuudesta ja kirjoittaa suomeksi, jos suomeksi kerran kirjoittaa.

Kirjallisuus

Benjamin W (2002) *The Arcades Project*. Prepared on the basis of the German volume, edited by Rolf Tiedemann. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge, Mass.

Feyerabend P (1975) *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. New Left Books, London.

Gilleard C & Higgs P (2005) *Context of Ageing. Class, Cohort and Community*. Polity Press, Cambridge.

Karisto A (2000) *Suomalaiselämää Espanjassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Karisto A (2008) *Satunmaa. Suomalaiseläkeläiset Espanjan Aurinkorannikolla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Karisto A & Seppälä U (2004) *Maukas gradu. Valmistusvihjeitä tutkielmien tekijöille*. Vastapaino, Tampere.

O'Reilly K (2000) *The British on the Costa del Sol. Transnational identities and local communities*. Routledge, London.

Peltonen M (1999) *Mikrohistoriasta. Hanki ja jää, Gaudeamus*, Helsinki.

Warhol A & Hackett P (1985) *Popismi. Andy Warholin 60-luku*. Odessa, Helsinki.

UNOHTUUKO ASUMINEN – TUTKIMUS MUISTAMATTOMUUDEN ASUMISPUHEISTA

Esittelen artikkelissa otteita tekeillä olevan väitöskirjatyöni haastatteluaineistosta. Analysoin arkkitehtien haastatteluja ja tavoitteenani on etsiä heidän puheistaan muistamattomien (dementoituneiden) vanhusten asumisen sosiaalisia ulottuvuuksia. Tarkastelen muistamattomuuden asumispuhetta ja sen sosiaalista todellisuutta rakentavia ja ylläpitäviä käsityksiä. Väitöskirjatyöni muina tutkimusaineistoina ovat muistamattomien vanhusten, vanhustyössä olevien virkamiesten ja teknisten virkamiesten haastattelut sekä lehtileikeaineisto. Lisäksi käytän tutkimuspäiväkirjamuistiinpanojani. Haastatteluja on yhteensä 15, ja lehtileikeaineistona on 165 kappaletta muistamattomuuteen tai dementoitumiseen liittyvää erilaista lehtikirjoitusta kuten uutishaastatteluja, kolumneja, pääkirjoituksia ja mielipidekirjoituksia. Pyrkimyksenäni on näiden eri aineistojen avulla hahmottaa muistamattomien vanhusten asumista yhteiskunnallisessa kontekstissa.

Puhuttaessa muistamattomien (dementoituneiden) vanhusten asumisesta, keskitytään yleensä tarkastelemaan dementiaa aiheuttavaa sairautta, sen seurauksia, hoitopaikkojen järjestämistä ja sairaudesta aiheutuvia kustannuksia. Tätä puhetta voi pitää eräänlaisena itsestään selvyyttenä, joka toistaa itseään puhujan taustoista riippumatta. Puhe kategorisoi muistamattomat hoidettaviksi potilaiksi ja heidän asumisensa hoitopaikassa olemiseksi. Muistamattomien jokapäiväisen asumisen sosiaaliset ja kulttuuriset ulottuvuudet jäävät taka-alalle tai puuttuvat puheesta kokonaan.

Tutkimuksia asumisen käsitteestä ja käytännöistä

Asumista on ennen teollistumista pidetty osana ”hengissä säilymistä”. On asuttu, jotta on voitu käydä töissä. Sittenkin asumisen merkitys on muuttunut: käydään töissä, jotta voidaan rahoittaa asuminen ja monipuolinen vapaa-aika (Junto 2007). Toisaalta asumisen merkitys on muuttunut myös sen vuoksi, että ikääntyvien määrän kasvaessa, yhä suurempi osa asukkaista viettää pääosan ajastaan asuinalueellaan ”päätoimisina asukkaina”. Näin ollen asumisen tarkastelu työelämälle ja taloudelle alisteisena ei enää tarjoa riittävän tyhjentävää näkökulmaa. Asuminen on oma itsenäinen alueensa, jolla on omat merkityksensä asukkailleen. Asukkaan muusta elämäkokonaisuudesta asumista ei kuitenkaan voida erottaa, pikemminkin se on perusedellytys muulle elämiselle (Granfelt 2003).

Asumisen monipuolistunut merkitys näkyy myös suunnittelussa ja arkkitehtuurissa. Saarikankaan (2006, 201–202) mukaan 1960- ja 1970-luvun taitteessa mittakaavaltaan kasvaneiden lähiöiden suunnittelua ja arkkitehtuuria sekä niistä kirjoittelua leimasi vähättelevä suh-

tautuminen lähiöihin, asumiseen ja sen myötä myös asukkaisiin. Asuminen pelkistettiin nukkumiseen ja asunnon seinien rajaamaan tilaan.

Asumisesta ja asunnosta puhutaan usein samanaikaisesti ja käsitteitä käytetään synonyymeinä. Asuminen ja asunto ovat kuitenkin eri asioita ja niistä tulisi puhua erikseen. Asuminen on toimintaa, johon tarvitaan toimija, siis asuja ja asujan toimintaympäristönä on asunto. Sekä asumista että asuntoa pidetään ruuan ja puhtauden lailla osana fyysisiä perustarpeita ja niinpä asumisen ja asuinolojen sanotaan vaikuttavan ratkaisevasti asukkaan henkilökohtaiseen hyvinvointiin ja psykososiaalisten ongelmien syntyyn (Ympäristöministeriö 2005). Asunto on asujalleen sekä fyysinen tila että arkielämän keskeinen alue (Saarikangas 1993), ympäristö, josta lähdetään ulos erilaisten syiden vuoksi ja jonne palataan tekemään välttämättömiä kotitöitä, syömään, viettämään valvellaoloaikaa, lepäämään ja nukkumaan. Asunnossa säilytetään omaisuutta ja siellä otetaan vastaan vieraita. (Heiskanen ja Tedre 2008).

Asumispuheeseen liittyy voimakkaasti ”koti” käsite. Vanhuspolitiikassa asumista lähestytään ”koti” käsitteen kautta ja siinä on jo kauan puhuttu ”kotona” asumisen oikeudesta. Vanhustenhuollossa taas puhutaan avohuollon ensisijaisuudesta ja ”kotona asumisen” tukemisesta. (emt.) ”Kodinomaisuus” nostetaan esille erilaisten hoitopaikkojen mm. juuri muistamattomille vanhuksille tarkoitettujen hoitokotien yhteydessä. Koti on toiminut ja toimii tehokkaasti vallitsevan politiikan tukena (Tedre 1998). Koti ja asuminen näyttävät toimivan vanhojen ihmisten kohdalla enemmän politiikan välineinä saada rajalliset resurssit riittämään kuin varsinaisina tavoitteina ja päämäärinä (Clapham 2005).

”Koti” on käsitteenä ”asunto” käsitettä emotionalisempi ja kulttuuristen arvojen tiivistämä, eletty ja koettu tila. ”Koti” on iäkkäille sosiaalisen statuksen symboli (Özer-Kemppainen 2006). Asuminen kiinnittää asukkaat kotiin ja tuo kodin tilaan heidän myötänsä muun muassa tekemisen, toimimisen, historian, muistin ja tunteet (Saarikangas 2006). Tutkimuksissa asuntoa tutkitaan useimmiten kokemuksellisenä kulttuuristen ja symbolisten merkitysten kotina ja vähemmän fyysisenä ja sosiaalisena paikkana, jossa tapahtuu merkityksellisiä jokapäiväisiä toimia. Asuntoon (”kotiin”) annettavia palveluja on sen sijaan tutkittu runsaasti. Myös teknologian käyttöä asumisessa (”kotona”) ikääntyvien ja muistamattomien apuna on selvitetty (ks. esimerkiksi Topo 2007, Stakes 2008).

Arkkitehtien haastatteluista

Mielenkiintoni arkkitehtien haastattelemiseen heräsi huomiostani, että arkkitehdit mainitaan hyvin harvoin kotimaisessa sosiaali- ja terveysalan kirjallisuudessa eivätkä he itseään kirjoittajina kovin usein käsittele vanhusten eivätkä ainakaan muistamattomien vanhusten asumiseen liittyviä asioita. Olen löytänyt vain muutamia konkreettisia rakennusoppaita (esim. Kotilainen ym. 2003, Kaipiainen 2005), joissa avataan muistamattoman vanhuksen asumisen arkkitehtuurista näkökulmaa.

Valitsin haastateltavikseni neljä arkkitehtiä summittaisesti itäsuomalaisesta puhelinluettelosta. Koska halusin saada selville ”poikkileikkauksen” arkkitehtien näkemyksistä ja käsitteistä muistamattomien asumista kohtaan, en etukäteen selvittänyt, ketkä olivat käytän-

nössä suunnitelleet asuntoja muistamattomille vanhuksille. Soittokierroksella kaksi valitsemistani arkkitehdeistä kieltäytyi haastattelusta vedoten kiireisiinsä ja siihen, ettei heillä ole mitään annettavaa dementoituneille. Valitsin heidän tilalleen taas summittaisesti uudet henkilöt, jotka puolestaan lupasivat auliisti antaa aikaansa ”noin tärkeälle aiheelle”. Haastattelupaikaksi sovittiin kunkin arkkitehdin työhuone ja haastattelujen kestoksi arvioin noin yhden tunnin. Ystävällinen pyyntö ” tule aamulla heti yhdeksältä, niin juodaan teet ensin toimistomme kahviossa” antoi luottamusta siihen, että haastateltavat halusivat todella rauhoittua hetkeksi pohtimaan kanssani käsityksiään ja kokemuksiaan muistamattomien vanhusten asumisesta.

Haastattelemillani arkkitehdeillä oli vuosikymmenten kokemus työstään. Lyhimmillään se oli kaksikymmentä vuotta ja pisimmillään 35 vuotta. Näiden vuosien aikana heille oli kertynyt kokemusta hyvin erityyppisistä suunnittelukohteista niin kotimaassa kuin myös ulkomailta. He olivat suunnitelleet muun muassa asuin-, liike- ja teollisuusrakennuksia, kouluja, sairaaloita, vanhainkoteja, vammaisten inva-asuntoja, kirkkoja ja vankiloita. Dementoituville vanhuksille tarkoitettujen asuntojen suunnittelu oli heille kaikille uusi asia. Kolmella heistä oli meneillään ensimmäinen tai toinen tällainen joko kunnan tai yksityisten omistaman rakennuskohteen suunnittelu ja toteuttaminen. Neljäs sanoi miettineensä tällaisen asumisen vaatimuksia vain inva-asuntojen ja vanhainkotien suunnittelun yhteydessä.

Haastattelut etenivät suurin piirtein laatimani kysymysrunгон mukaan mutta lähes kaikkien kohdalla kuvaisin haastattelutilannetta enemmänkin vuorovaikutteiseksi keskusteluksi kuin pelkäksi kysymys-vastaus –periaatteella eteneväksi tapahtumasarjaksi. Juuri tämän ”keskusteluluonteisen” haastattelun eduksi katson sen, että vaikka itse tutkijana olin määritellyt haastattelujen eräänlaiset reunaehdot, lähtökohdat ja etenemisen, silti tilanne säilyi avoimena arkkitehtien ajatuksille. Esittelen tässä lyhyesti kaksi haastatteluista hahmottuvaa muistamattomien vanhusten asumisen teemaa. Nämä teemat ovat: 1) tiedon ja tuen saaminen asuntojen ja asumisen suunnitteluun sekä 2) käytännön suunnittelun ja toteuttamisen ideat, toiveet ja tulevaisuus

Tiedon ja tuen saaminen muistamattomien asuntojen ja asumisen suunnitteluun

Tämä teema nousi esille kahdella tasolla, ensiksikin tiedon saaminen siitä mitä muutoksia dementoituminen aiheuttaa vanhuksen elämään. Toisella tasolla on tuen saaminen siihen, millaisia asuntoja ja millaista asumista näille henkilöille tulisi suunnitella.

”Dementiatietous” ei ollut kuulunut haastateltujen arkkitehtikoulutukseen. Tuolloin ei oltu puhuttu dementiasta eikä muistakaan nykyisin ”erityisryhmiksi” määritellyistä henkilöistä. Koulutus oli ollut yleisluonteista. Tietoa muistamattomuudesta oli jokainen tahollaan hankkinut kirjojen, tuttavien tai netin kautta. Myös tiedon saaminen muistamattomuuden asumiselle asettamista vaatimuksista on tullut vähitellen näiden samojen tietolähteiden kautta. Ongelmaksi nostettiin konkreettisten suunnittelumallien puuttuminen. Vaikka alan järjestöjen nettisivuilla oli dementoituneiden asuntojen suunnittelumalleja, ne koettiin vain suunta-antaviksi malleiksi.

”Siellähän (netissä, lisäys LV-H) on nykyään vaikka kuinka paljon sitten just näitä, että mitä on kirjoituksia ja heillä oli kans näitä malli, hirveitä malleja kyllä, en mä ymmärrä, miten tämmösiä kongeja tänne, pimeitä käytäviä ja muita, mut kuitenkin oli mallivaihtoehtoja, niitä mä sieltä imasin sitten, mutta en onneksi ruvennut toteuttamaan niitä...Mutta kuitenkin kirjallisuutta löytyy kyllä tuolta kirjastosta jo niin ku just tälle filosofoivalle tasolle, mutta konkreettiseen suunnitteluun sitä ei oo vielä... mulla vain tää yksi kirja...” (A3)

Lisäkäsitystä muistamattomien asumisesta oli saatu tutustumiskäynneillä jo käytössä oleviin asumisratkaisuihin. Tällaiset tutustumiskäynnit eivät sinällään olleet mitään erityistä vain muistamattomien asumista koskevia. Samalla tavoin oli menetelty myös muiden ajallaan esiin tulleiden uusien rakennuskohteiden kanssa. Molemmilla tiedon saannin tasoilla ongelmaksi mainittiin yhteistyötahojen puute. Arkkitehdit kokivat olevansa yksin jokainen omalla sarallaan. Ketään heistä ei ollut koskaan kutsuttu mihinkään dementiaan liittyvään koulutukseen. Se oli minulle sosiaalityöntekijän taustan omaavana tutkijana todellinen yllätys. Olin kuvitellut, että yhteiskunnassa virinnyt huoli näiden vanhusten asumiseen on laaja-alainen ja ”ratkaisutalkoissa” ovat mukana kaikki ne tahot, joita asia jotenkin koskettaa. Mutta haastattelut viittaavat siihen, että asumiseen niin olennaisesti liittyvä ammattiryhmä kuin arkkitehdit, jäävät tässä ulkopuolelle.

L:- Eikö tule kutsuja mistään, niin ku jostain sosiaali- ja terveystieteiltä?

*A2:- Ei oo kukaan koskaan kutsunut silleen, että jos vaikka mietittään, että mikä ois vaikka läänintason merkitys tällä alueella, ni jo sen takia kututtas, et kun on tarvetta tälle asialle, nii ne virkamiehet ... vaan lähtis tuomaan tätä informaatiota, että mistä tässä oikein on kysymys, ni ku mie sanoin, että **mie en tiijä** (lihavointi LV-H), mistä tässä on kysymys niin ku kaikki, siltä koko sektorilta.*

L:- Tää on aika yllättävää tämä just, että ei oo tämmöstä, että mie jotenkin oletin ku mie alotin tätä juttua, että varmasti tietoo tulee tuutin täyveltä ja kirjettä, että tule mukkaan tämmöseen ja...

A2:- Ei mittään, ei oo kuuna päivänä tullu mittään. Just tää läänin sosiaalitoimi esimerkiksi, ei mitään yhteyttä, ei mistään vanhusten hoidosta mittään.

Puheissa nousi siis esille koulutuksen tarve ja toive, että esimerkiksi läänin dementia-koulutuksiin kutsuttaisiin myös arkkitehdit. Jokainen osallistuisi niihin kiinnostuksensa ja aika-aulunsa mukaan. Jo koulutusmahdollisuuksien tarjoaminen tulkittaisiin kädenojennukseksi eri tahojen yhteistyölle.

Käytännön suunnittelun ja toteuttamisen ideat, toiveet ja tulevaisuus

Arkkitehtien puheissa dementia ja muistamattomuus hahmottuvat asumisen arkielämän kontekstiin. Toisin sanoen taustalta löytyy tavoite ”normaalien” elämän toimintojen edes jonkin asteiselle jatkuvuudelle. Keskeisinä asioina mainittiin asukkaan aktivointi, turvallisuus, viihtyvyys, ulos pääsy ja puitteet ulkona oleskeluun. Asuupa muistamaton yksityisasunnossa tai hoitokotiyhteisössä, tulisi sekä asunnon että sen ympäristön olla asukasta aktivoivaa. Asukkaalla pitäisi olla mahdollisuus oleilla myös asuntonsa ulkopuolella ja sen vuoksi ympäristön tulisi olla viihtyisä ja turvallinen liikkua. Käytäntöön asti eivät arkkitehtien suunnitelmat välttämättä kuitenkaan siirry: ensimmäisenä saatetaan suunnitelmista pyyhkiä pois mahdolliset asunnon ulkopuolelle suunnitellut oleskelutilat turva-aitoimeen.

Sisällä saattaa huonekoko pienentyä ja jopa kynnyksettömiksi suunnitellut huoneen ovet saattavat muuttua kynnyksellisiksi kuten seuraavasta sitaatista ilmenee:

”Ne vieläkin nuo ovet näyttää tuossa (pohjapiirroksessa, lisäys LV-H) kynnyksettömänä, mutta ne menivät vaan karsimaan, mulla on semmosia, mitä mä oon sairaaloissa käyttänyt, että oven alta laskeutuu se kynnyks ja siihen tulee ihan desibeliovi silloin. Mä niin olin määritellyt ne tonne kaikki, ni nyt sinne tulee tammikynnykset, ku aattelee, että rollaattorien kanssa ihmiset kulkee, ni aina se tökkää siihen. Niin ja pyörätuolilla, niin se on aina hankala. Mutta arkkitehtiähän siitä syytetään sitten, että miten arkkitehti on voinut tehdä tällöisiä kynnyksiä.” (A3)

Asunnon rakentaminen hahmottuu puheessa monen eri tahon yhdessä hiomaksi tapahtumasarjaksi. Näitä tahoja ovat arkkitehtien lisäksi muun muassa rahoittajat ja eri urakoitsijat. Jokaisella taholla on omat intressinsä rakentamiseen eikä kaikki välttämättä suju ilman ristiriitoja. Tähän arkkitehti viittaa sanomalla *”...ne menivät vaan karsimaan...”*

Seuraavassa asumisvisiossa arkkitehti yhdistää suunnittelun ja toteuttamisen ideat ja toiveet omaan kuviteltuun tulevaisuuteensa:

A1:”...Jos ois semmonen ihana ryhmäkoti ku minä olen dementoitunut 8-kymppinen, ni menisin semmoseen...”

L:- Jos pitäis suunnitella semmonen, niin minkälainen se ihana koti olisi?

A1:- Yks kaks tulee mieleen semmonen avara ja väljä, tietysti tällöinen koti ja hyvät ulospääsymahdollisuudet, ei tarvi olla siellä sisällä, sit se vaatii ympärilleen aidan ja vartiointin. Kumminkin, et se ois siellä, pääsis ihan luontoon kulukemaan, mitä se haittaa, jos se siellä ei hädissä ole ja kulukee ulukona tällöinen dementikko. .. hyvä kämpä siinä ja helppokäyttöinen, kaikille huonokuntoisille kahvoja ja nostureita ja muuta ja väljät tilat ja avoimet ovet, ettei heti oo joku niskassa kun meinaa sen yhen oven aukaista.”

Tässä diskurssissa muistamatonta esitetään identiteetiltään omassa kodissaan ja asumisympäristössään vapaasti liikkuvana ja itsemääräämisoikeutta omaavana asukkaana.

Yhteenveto

Arkkitehtien haastattelu oli minulle tutkijana avartava ja myönteinen kokemus. Huokauksen kanssa esitetty ”kynnyksettömyyden karsiminen” kuvaa suunnittelutyön ristiriitaisuuksia ja eri tahojen asettamia ja omasta itsestä nousevia paineita. Sisällöltään tulkitseen heidän puheittensa rakentavan etsimääni asumisen sosiaalista ulottuvuutta asuntojen yksityiskohtien huomioimisen kautta. Tosin tätä hankaloittaa tiedon puute dementiasta. Niinpä toiveena esitettiin, että myös arkkitehteille lähetettäisiin kutsuja sosiaali- ja terveysalan järjestämiin dementiakoulutuksiin. Näin muodostuisi myös tarvittavia yhteistyötahoja. Lopputyhteenvetona totean, ettei asuminen näytä arkkitehtien muistamattomuuspuheista unohtuneen.

Lähteet

Clapham D (2005) *The Meaning of housing. A pathways approach*. Great Britain: MPG Books, Bodmin.

Granfelt R (2003) Vankilasta kotiin vai kadulle? Vangit kertovat asunnottomuudestaan. *Suomen ympäristö* 613.

Heiskanen L & Tedre S (2008) Ajatuksia asunnosta ja asumisesta. *Gerontologia* 2/2008, 100-103.

Juntto A (2007) *Suomalaisten asumistoiveet ja mahdollisuudet. Tulot ja kulutus 2007*. Tilastokeskus & Ympäristöministeriö.

Kaipiainen M (2005) *Pienasunnon suunnittelu*. ARA. Valtion asuntorahasto. <http://www.ara.fi/download.asp?contentid=20504&lan=fi> (katsottu 29.11.2008.)

Kotilainen H, Virkola C, Eloniemi-Sulkava U & Topo P (2003) *Dementiakoti – koti hyvää elämää varten. Opas suunnittelijoille ja hoidon kehittäjille*. Helsinki: Suomen dementiahoitoyhdistys.

Saarikangas K (1993) *Model houses for model families. Gender, Ideology and the Modern Dwelling The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland*. Vammala.

Saarikangas K (2006) *Eletyt tilat ja sukupuoli. Asukkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1099.

Stakes (2008) *Apuvälineet ja dementia Pohjoismaissa. Muistia ja muita kognitiivisia toimintoja tukevat apuvälineet dementoituvan arjessa. Haastattelututkimus Suomesta, Islannista, Norjasta, Ruotsista ja Tanskasta*. Jyväskylä: Gummerus.

Tedre S (1998) *Kodin ja julkisen avun muunnelmia*. *Janus* 6(4): 404-418.

Topo P (2007) *Dementia, teknologia ja etiikka*. *Gerontologia* 3/2007, 221-230.

Ympäristöministeriön moniste 158. (2005) *Asuntopolitiikan sosiaaliset ulottuvuudet*. Ympäristöministeriö. Asunto- ja rakennusosasto Edita Prima Oy.

Özer-Kemppainen Ö (2006) *Alternative Housing Environments for The Elderly in the Information Society. The Finnish Experience*. Faculty of Technology, Department of Architecture, University of Oulu.

AINEISTONKERUUMENETELMIEN TRIANGULAATIO DEMENTOITUVIEN VANHUSTEN KOKEMUSTEN TUTKIMUKSESSA

Tutkimuksen taustaa

Tanssin hoidollinen hyödyntäminen on lisääntynyt vuonna 2004 aloitetun tanssin aluekeskusverkostotoiminnan ansiosta. Se, että esitysten vaikutuksia ei ole tutkittu, vaikka tanssiesityksiä on hyödynnetty hoitoyhteisöissä jo jonkin aikaan, vaikutti lopullisesti tutkimusaiheen valintaan.

Tutkimuksen lähtökohtaukset

Näen tutkimuksessani ihmisen ainutlaatuisena ja kokonaisvaltaisena olentona, jonka olemassaolo koostuu tajunnallisesta, kehollisesta ja situationaalisesta perusmuodosta (Rauhala 2005). Tutkimuksessa tuotettu tieto ja käsitykset tutkittavasta ilmiöstä ovat viime kädessä minun itsetietoani, sitä kuvaa, jonka minä olen rakentanut tutkimukseen osallistuvien ihmisten kuvausten kautta.

Teoreettiset lähtökohdat

Dementoituvalla vanhuksella tarkoitin tutkimuksessani yli 65-vuotiasta henkilöä, jolla on normaalia kognitiivisesta ikääntymisestä poikkeavaa heikentymistä ja/tai diagnosoitu dementoiva sairaus. Vanhuutta tarkastelin Erik H. Eriksonin (1986) kehitysteorian näkökulmasta, koska se tarjoaa mahdollisuuden tarkastella ja kuvata läpi elämän jatkuvaa psyykkisen kehityksen dynamiikkaa (Uotinen ym. 2004).

Dementoiva sairaus vaikuttaa ihmisen olemassaolon tajunnalliseen, keholliseen ja situationaaliseen perusmuotoon. Ihmisen kehityksen näkökulmasta katsottuna dementoiva sairaus on uhka vanhuksen normatiiviselle kehitykselle. Dementoitumisesta huolimatta ihmisen identiteetti säilyy ja intersubjektilliset prosessit jatkuvat. Dementoituva vanhus tarvitsee erityistä tukea voidakseen työstää vanhuusikään liittyviä kehityksellisiä psykososiaalisia teemoja.

Hoidossa on keskeistä nähdä vanhuksen jäljellä oleva terveys ja yksilölliset psykologiset tarpeet kokonaisvaltaisesti. Hoitotyön keskeisenä tehtävänä on auttaa vanhusta säilyttämään

ihmisyytensä ja mahdollistaa myönteinen vuorovaikutus hänen elämässään. Erilaisilla auttamismenetelmillä voidaan vastata hyvinkin kohdennetusti dementoituvan vanhuksen yksilöllisiin tarpeisiin.

Tanssi on kulttuurista opittu ihmisen voimavara. Tanssi on luovaa ja ainutlaatuista mutta myös universaalia. Tanssi on kehon liikkeitä, askeleita, kehollista itsen, tunteiden ja kertomusten ilmaisua vuorovaikutuksessa itsen ja toisten kanssa. Tanssi auttaa ihmistä kokemaan henkistä, fyysistä, sosiaalista ja hengellistä yhteyttä ja voi hoitotyön auttamismenetelmänä edistää yksilön itseymmärrystä ja sosiaalista vuorovaikutusta. (Ravelin ym. 2006.)

Tanssitaiteen ydin muodostuu tanssijan ja yleisön välissä, jossa tanssiteos elää (Parviainen 1998). Tanssiesitys muodostuu esityksen itsensä ja yleisön yhteisessä todellisuudessa ja on hetkeen sidottu kulttuurinen tapahtuma, jossa monet intentiot kohtaavat. Tanssiesitys voidaan kokea kehollisesti, ja tanssi voi koskettaa ihmistä hänen varhaisiin kokemuksiinsa vedoten. Tanssilla on oma kielensä, ja katsojan kinesteettinen empatia mahdollistaa tanssin merkityksellisyyden aukenemisen kehotietoisuuden tasolla. (Parviainen 2000, Monni 2004.)

Aiemmat tutkimukset viittaavat tanssin (sosiaalisena tanssina, tanssiterapiana ja luovana tanssina) vaikuttavuuteen kokonaisvaltaisena, voimavaroja esille tuovana ja vuorovaikutuksellisenä auttamismenetelmänä (Palo-Bengtsson 2000, Nyström ja Lauritzen 2005, Houboush ym. 2006).

Tutkimuksen tarkoitus ja tehtävät

Tarkoituksena oli kuvata ja arvioida tanssiesityksen käyttöä auttamismenetelmänä dementoituvien vanhusten hoitotyössä vanhusten, omaisten, hoitajien ja lähihoitajaopiskelijoiden näkökulmasta

Tutkimuksen tehtävänä oli

- kuvata ja arvioida, miten dementoituvat vanukset kokevat hoitoyhteisöihin tuodut tanssiesitykset,
- kuvata tanssiesitystä auttamismenetelmänä dementoituvien vanhusten hoitotyössä vanhusten, omaisten, hoitajien ja lähihoitajaopiskelijoiden arvioimana,
- kuvata, millainen tanssiesityksen tulee auttamismenetelmänä olla dementoituvien vanhusten hoitotyössä.

Tutkimuksen toteutus

Tutkimus oli laadullinen arviointitutkimus, johon osallistui 13 dementoituvaa vanhusta, 4 omaista, 7 hoitajaa ja 3 lähihoitajaopiskelijaa. Hoitokodissa esitettiin neljä vanhusten vuodenaikamuistoihin perustuvaa tanssiesitystä. Aineistonkeruumenetelminä olivat dementoituvien vanhusten yksilöhaastattelut, videointi, sykemittaukset sekä omaisten, hoitajien ja lähihoitajaopiskelijoiden ryhmähaastattelut.

Dementoituvien vanhusten kokemukset olivat tutkimuksen keskiössä siten, että sekä vanhukset, omaiset, hoitajat ja lähihoitajaopiskelijat että minä tutkijana arvioimme tanssiesitystä auttamismenetelmänä vanhusten kokemusten perusteella. Kun omaiset, hoitajat, opiskelijat ja minä tutkijana arvioimme vanhusten kokemuksia tanssiesityksistä, kokemuksilla tarkoitettiin niitä tulkintoja, joita me teimme vanhusten reaktioista tanssiesityksiin. Tutkimuksessa vanhusten kokemukset tulivat kuvatuiksi useiden tulkintojen ja viime kädessä tutkijan tulkintojen kautta. Vanhusten kokemuksellisuus tarkoitti heidän ajatuksiaan ja mielipiteitään tanssiesityksistä sekä tunteita, joita tanssiesitykset heissä herättivät.

Olin kiinnostunut dementoituvien vanhusten kokemuksista sellaisena, kuin he ne kuvasivat, tiedostaen dementoitumiseen liittyvät erityispiirteet. Kokemuksia lähestyttiin aineisto- ja aineistonkeruumenetelmien triangulaation kautta, ja kokemusten tavoittamisen lähtökohtana olivat dementoituvien vanhusten yksilöhaastattelut. Omaisten, hoitajien, lähihoitajaopiskelijoiden ja tutkijan havainnoinnit täydensivät vanhusten yksilöhaastatteluja aineistonkeruumenetelmänä, koska huomioitavana oli myös dementoituvan ihmisen mahdollinen vaikeus kuvata kokemuksiaan sanallisesti. Omaisten, hoitajien ja lähihoitajien havainnot ja arvioinnit purettiin ryhmähaastatteluissa.

Emootioiden (tunteiden) osalta tutkimuksen lähtökohtana ollut ihmisen kokonaisuus tarkoitti emootioiden monitasoisuutta (Näätänen ym. 1995). Tapauskuvattavan vanhuksen tunnekokemuksista saatiin tietoa yksilöhaastattelujen ja omaisen tallentamien keskustelujen kautta. Niissä kyseinen henkilö kuvasi sanallisesti tiedostamiaan tunteita. Fysiologisella tasolla sykemuutokset kertoivat mahdollisista esitysten aikaisista tunnereaktioista. Ekspressiivisellä tasolla hänen tunteensa tulivat tulkituiksi omaisten, hoitajien, lähihoitajaopiskelijoiden ja tutkijan havainnoimina henkilön ilmeiden, eleiden ja asentojen kautta.

Tulokset

Vanhusten kokemukset tanssiesityksistä liittyivät tanssiesitystoimintaan, tanssiesitykseen, esiintyjiin, heihin itseensä sekä toisiin katsojiin ja ympäristöön.

Vanhukset hahmottivat sekä tanssiesitystoiminnan että tanssiesitykset prosessina. He suhtautuivat myönteisesti tanssiesityksiin, eläytyivät niihin ja nauttivat niistä oman rajallisuutensa tiedostaen. Uskonnollisilla vanhuksilla oli myös kielteisiä kokemuksia tanssista ja tanssiesityksistä. Vanhusten arvojen kunnioittaminen nouseekin keskeiseksi huomioitavaksi seikaksi tanssiesitystoimintaa suunniteltaessa ja toteutettaessa.

Esitykset herättivät vanhuksissa erilaisia tunteita ja muistoja. Muistot liittyivät heidän elämänsä ja heihin itseensä ihmisinä. Vanhukset näyttivät myös unohtavan vaivansa esitysten aikana. Esitysten aikana vanhukset kokivat yhteisyyttä toisten katsojien kanssa.

Vanhusten kokemusten perusteella arvioin tanssiesityksen katsomisen olevan vanhukselle aktiivinen tapahtuma, joka käynnistää vanhuksessa hoidollisesti merkittäviä prosesseja. Tunteet ja muistot ovat tärkeä osa ihmisen identiteetin kokemista, ja identiteetin kokeminen on dementoituvan ihmisen keskeisimpiä tarpeita.

Tämän tutkimuksen mukaan tanssiesitys on ennen esitystä ja sen jälkeen jatkuvana prosessina toteutuva auttamismenetelmä, jonka vaikutukset kohdistuvat vanhukseen ja hänen vuorovaikutukseensa muiden kanssa.

Tutkimuksen tulosten perusteella arvioin tanssiesityksen, etenkin muistojen pohjalta toteutettuna, yksilölähtöiseksi ja kokonaisvaltaiseksi psykososiaaliseksi auttamismenetelmäksi. Sen avulla voidaan tukea dementoituvan vanhuksen elämänvaiheeseen liittyvää kehitystä ja mahdollistaa ainakin hetkellisesti elinvoimainen osallistuminen.

Dementoituvien vanhusten hoitotyössä auttamismenetelmänä sovellettavalla tanssiesityksellä on vanhusten yksilöllisistä tarpeista nousevat erityispiirteensä sekä tanssiesitykseen että sen hyödyntämiseen liittyen. Tanssiesityksen tulisi olla elementeiltään sellainen, että vanhus pystyy aistimaan sen ja heikentynein tajunnallisin voimavaroin oivaltamaan sen tahtumat.

Triangulaation merkitys tutkimuksessa

Triangulaatio lisäsi tutkimuksen uskottavuutta tuomalla erilaisia näkökulmia tutkittavaan ilmiöön (Kylmä ym. 2004). Menetelmätriangulaatio tuo arviointitutkimukseen myös syvyyttä paljastamalla esim. epäjohtonmukaisuuksia (Patton 2002). Tässä tutkimuksessa ei epäjohtonmukaisuuksia tullut esille, mutta joissakin tilanteissa vanhuksat kuvasivat kertomuksissaan asioita toisin kuin hoitajat arvioivat. Yleisempää oli, että osallistujien kuvaukset olivat samansuuntaisia.

Lähteet

Erikson E H, Erikson J M & Kivnick H Q (1986) *Vital Involvement in Old Ages*. New York: W.W. Norton & Company.

Haboush B A, Floyd M, Caron J, LaSota M & Alvarez K (2006) Ballroom dance lessons for geriatric depression: An exploratory study. *The Arts in Psychotherapy*, 33, 89–97.

Kylmä J, Pelkonen M & Hakulinen T (2004) Laadullinen tutkimus ja näyttöön perustuva hoitotyö. *Hoitotiede*, 16(6), 250–257.

Monni K (2004) Olemisen poeettinen liike. Tanssin uuden paradigman taidefilosofisia tulkintoja Martin Heideggerin ajattelun valossa sekä taiteellinen työ vuosilta 1996–1999. *Tanssitaiteen taiteellinen tohtorintutkimus*. Teatterikorkeakoulu. *Acta Scenica* 15.

Nyström K & Lauritzen S O (2005) Expressive bodies: demented persons' communication in dance therapy context. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 9(3), 297–317.

Näätänen P, Ryynänen A, Räikkönen K, Ravaja N & Keltikangas-Järvinen L (1995)

Emootioiden funktiot, säätely ja somaattinen terveys. Teoksessa K Räikkönen & J E Nurmi (toim.) *Persoonallisuus, terveys ja hyvinvointi* (pp.405–429). Helsinki: Suomen psykologinen seura. Painettu 2001 Vammalan kirjapainossa.

Palo-Bengtsson L (2000) *Social dancing as a caregiver intervention in the care of persons with dementia*. Dissertations from the Department of Clinical Neuroscience, Occupational Therapy and Elderly Care Research, Division of Geriatric Medicine and Centre of Elderly Care Research. Karolinska Institutet. Stockholm.

Parviainen J (1998) *Bodies moving and moved. A Phenomenological Analysis of the Dancing Subject and the Cognitive and Ethical Values of Dance Art*. The Department of Mathematics, Statistics and Philosophy. Tampere University Press. Doctoral dissertation.

Parviainen J (2000) *Elävä tanssiesitys ja tanssielokuva: ontologisen eron pohdintaa*. *Musiikin suunta*, 4, 83–95.

Patton M Q (2002) *Qualitative Research & Evaluation Methods* (3rd ed.). Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

Rauhala L (2005) *Ihmiskäsitys ihmistyössä*. Helsinki: Yliopistopaino.

Ravelin T, Kylmä J & Korhonen T (2006) *Dance in mental health nursing: a hybrid concept analysis*. *Issues in Mental Health Nursing*, 27(3), 307–317.

Uotinen V, Suutama T & Raitanen T L (2004) *Persoonallisuuspsykologian näkökulmia ikääntymiseen*. Teoksessa T L Raitanen, T Hänninen, H Pajunen & T Suutama (toim.) *Geropsykologia* (pp.109–131). 1. painos. Vanhenemisen ja vanhuuden psykologia. Porvoo: WSOY.

VAIHDEVUODET JA ÄRTYMYS TYÖELÄMÄSSÄ TOIMIJUUSREALISTISESTA NÄKÖKULMASTA

Iän tutkimuksessa on keskusteltu kiivaasti konstruktionismista (ks. yhden ikätutkimusväitelyn analyysi Charpentier 2004). Konstruktionistisesti suuntautuneet tutkijat ovat ehdottaneet, ettei tutkimuksessa tulisi lähtökohtaisesti olettaa ”vanhuuden” tai ”keski-iän” olemassaoloa. Heidän mukaansa ikätutkijan tulisi suhtautua kriittisesti niihin kulttuurisiin käytäntöihin, joissa jotkut sijoitetaan näihin kategorioihin, ja kysyä, mitä seurauksia henkilölle on vanhaksi tai keski-ikäiseksi määrittelystä. (Bytheway 1995, Gullette 1998.) Kriitikot puolestaan syyttävät konstruktionisteja vanhuuden kieltämisestä. Keskeinen kysymys on, kuinka kritisoida vanhenemiseen liittyviä kulttuurisia käsityksiä ja kategorisointia niin, ettei tulisi samalla jättäneeksi huomiotta ns. vanhenemiseen liittyviä ruumiillisia tosiasioita.

Osallistuin vuosituhanen alussa Raija Julkusen johtamaan tutkimusprojektiin *Ikä, työ ja sukupuoli – ikääntymisen hallinta viimeisinä työvuosina*. Projektissa kerättiin laadullinen teemahaastatteluaaineisto, johon kuului neljäkymmentä 56-64-vuotiasta nais- ja miestyöntekijää kymmenestä eri aloille sijoittuvasta organisaatiosta. Lisäksi samoista organisaatioista haastateltiin henkilöstöpäälliköitä ja pääluottamushenkilöitä. Työntekijähaastatteluissa kyseltiin ikään liittyvistä kokemuksista monelta kantilta, eläkeajatuksista, suhteesta ruumiilliseen vanhenemiseen. Pääluottamushenkilöiltä ja henkilöstöpäälliköiltä kysyttiin, onko organisaatiolla ”ikäpolitiikkaa”, ja kuinka ikä näkyy erilaisissa organisaation käytännöissä kuten rekrytoinnissa ja väen vähentämisessä. (Ks. Julkunen 2003, Julkunen & Pärnänen 2005.)

Olen kiinnittänyt väitöskirjatutkimuksessani huomiota siihen, että näissä haastatteluissa toistui, vanhempia työntekijöitä koskevien positiivisten käsitysten ohella, kommentti vanhemmista naisista tavalla tai toisella hankalina työelämässä. Joidenkin haastateltavien mukaan siis ikääntyminen tuo mukanaan, erityisesti naisille, tunteita kuten katkeruutta, tai nämä muuttuvat muuten hankaliksi tai valittaviksi työtovereiksi, ja osittaisena selityksenä mainittiin vaihdevuodet ja niistä aiheutuvat ”krempat” (ks. esimerkkejä sekä tarkemmat aineiston analyysit Charpentier 2006, Irni 2009).

Pohdin tutkimuksessani, millä tavoin näitä kommentteja olisi mielekäästi analysoida. Olisiko ne tulkittava konstruktionistisesti pelkiksi stereotyyppioiksi, joilla ei ole todellisuus pohjaa naisten käytöksessä? Vai olisiko katsottava, mitä biolääketieteelliset tutkimukset sanovat vaihdevuosioireista, ja jos ne täsmäävät siihen, mitä haastateltavat kertovat, eli että vaihdevuodet voivat aiheuttaa ärtymystä, niin pitäisikö ne silloin olettaa paikkansa pitäväksi havainnoiksi siitä, että jotkut naiset tulevat hankaliksi ja ärtyisiksi ikääntyessään? Etsin tutkimuksessani näille kummallekin vaihtoehdolle, ja ehdotan toimijuusrealistista (Barad 2007) lähestymistapaa. Baradin toimijuusrealistinen lähestymistapa perustuu Donna Harawayn, Niels Bohrin, Michel Foucault'n ja Judith Butlerin ajatusten kehittelyyn. Tästä näkökul-

masta ei kysytä, ovatko hankalat naiset ”pelkkä stereotypia vai biologinen tosiasia”, vaan: *millaisen materiaalis-diskursiivisen välineistön (apparatus) puitteissa tulee mahdolliseksi havaita ”hankalia ikääntyviä naisia”?* Toimijuusrealistisessa lähestymistavassa mitään ei väitetä ”sosiaalisesti konstruktioksi” keskustelematta sellaisen tutkimuksen kanssa, joka kertoo jotain tutkitun asian biologisista tai muista materiaalisista ulottuvuuksista (vrt. Rotkirch 2005, 2), mutta ei myöskään oleteta, että biologinen selitys riittää.

Tarkastelen tutkimuksessani ”hankalia ikääntyviä naisia” tuottavana apparaattina paitsi naisten vaihdevuosisia ja ikääntymistä koskevia biolääketieteellisiä argumentteja, myös työelämän sukupuolistavia käytäntöjä (Kinnunen & Korvajärvi 1996, Korvajärvi 1998). Olen suhteuttanut toisiinsa samoista organisaatioista kerättyjä haastatteluja sekä muuta organisaatioita koskevaa materiaalia, jota saimme pääluottamushenkilöiltä ja henkilöstöpäälliköiltä. Näiden perusteella olen kysynyt, että mikäli keski-ikäiset naiset ovat ärtyisiä, niin mitkä käytännöt heitä ärsyttävät.

Vaikka joidenkin haastateltavien mielestä näyttäisi siltä, että nimenomaan vanhemmat naiset ovat ärtyneempiä kuin ikäisensä miehet tai nuoremmat työtoverit, niin kyse ei ole pelkästään ”ruumiillisesta ikääntymisestä”. Työorganisaatioiden käytännöt ovat moninaisia, ja sen ilmiön tuottamiseen, mistä haastateltavat puhuvat ”hankalina ikääntyvinä naisina”, liittyy epävirallisia työnjaon tapoja, jotka kasaavat työtä vanhemmille naisille, sekä erilaisia käytäntöjä, joiden seurauksena vanhemmat naiset esittävät kritiikkiä. Kritiikkiä esittävä tai vaikeita asioita esille nostava saatetaan puolestaan määrittää ”hankalaksi” työntekijäksi. Tässä mielessä ilmiö ”hankala ikääntyvä nainen” ei ole pelkkä stereotypia, mutta se ei myöskään ole todellinen nainen siinä mielessä, että kyseessä olisi naisyksilöihin paikantuva ikääntymisprosessi. Sen sijaan ilmiö pitää sisällään paitsi hormonaalisia muutoksia, myös erilaisia työorganisaatioiden sukupuolistavia käytäntöjä. Ikääntymisen ymmärtäminen sukupuolittuneeksi, yksilöiden ruumiissa tapahtuvaksi prosessiksi mahdollistaa sen, että näiden käytäntöjen tulokset näyttäytyvät työorganisaatioissa ikään kuin ”naisten ikääntymiselämä”.

Lähteet

Barad K (2007) *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press.

Bytheway B (1995) *Ageism*. Buckingham: Open University Press.

Charpentier S (2004) Vanheneminen, postmoderni lähestymistapa ja erot. Teoksessa: E Jokinen, M Kaskisaari & M Husso (toim.) *Ruumis töihin! Käsité ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino, 77-96.

Charpentier S (2006) Kiukku vaihdevuosisoireena: vaihdevuosien yksilöllistäminen työelämässä. *Sociologia* 43:3, 181-195.

Gullette M M (1998) *Midlife Discourses in the Twentieth-Century United States: An Essay on the Sexuality, Ideology, and Politics of “Middle-Ageism”*. Teoksessa: R Shweder

(toim.) Welcome to Middle Age! (And Other Cultural Fictions). Chicago: The University of Chicago Press.

Irni S (2009) Cranky Old Women? Irritation, Resistance and Gendering Practices in Work Organizations. Gender, Work & Organization, painossa.

Julkunen R (2003) Kuusikymmentä ja työssä. Jyväskylä: SoPhi.

Julkunen R & Pärnänen A (2005) Uusi ikäsopimus. Jyväskylä: SoPhi.

Kinnunen M & Korvajärvi P (toim.) (1996) Työelämän sukupuolistavat käytännöt. Tampere: Vastapaino.

Korvajärvi P (1998) Gendering Practices in White-Collar Work Organizations. Tampere: Tampere University Press.

Rotkirch A (2005) Miten sosiologinen tieto kohtaa evoluutioteorian? Teoksessa: A Meurman-Solin & I Pyysiäinen (toim.) Ihmistieteet tänään. Helsinki: Gaudeamus, 62-90.

IKÄTEOT NÄKYVILLE KUVA- JA ESINEAINEISTOJEN AVULLA

Tausta

Olen työskennellyt kahdessa gerontologiaa ja muotoiluntutkimusta yhdistävässä ja kuva- ja esineaineistoja hyödyntävässä hankkeessa. Väitöskirjassani tutkin sitä, miten sosiaalista ikää rakennetaan teollisessa vaatesuunnittelussa ja keski-ikäisten naisten vaatekäytännöissä (Iltanen 2007). Lähellä kehoa -hankkeessa tutkimme potilasvaatteiden suunnitteluun liittyviä käytännöllisiä ja eettisiä kysymyksiä, joista merkittävä osa liittyy ikääntymiseen (esim. Iltanen & Topo 2007a).

Näissä tutkimuksissa on tarkasteltu sitä, miten ikääntyvien ihmisten käyttöön tarkoitettujen tuotteiden visuaaliset piirteet muotoutuvat teollisessa suunnitteluprosessissa ja käytössä. Olemme myös keskustelleet siitä, millaisia vaikutuksia tuotteiden visuaalisilla piirteillä on ikääntyvien ihmisten elämään.

Taulukossa 1 on esitelty tutkimusten aineistotyypit ja -määrät. Kuvassa 1 näkyy tyypillinen haastattelutilanne, jossa yksi haastatelluista käyttäjistä sovittaa suunnittelijan työnäytettä ja muut arvioivat näkemäänsä.

Taulukko 1. Kerätyt aineistot.

	Tutkimus sosiaalisen iän rakentamisesta vaatteiden avulla	Tutkimus potilasvaatteista
Kysely	44 suunnittelijaa (34 %) 36 yritystä (41 %)	19 yritystä (100 %)
Kuvastot	-	13 yrityksen Internetissä julkaistut potilasvaatteita markkinoivat esitteet (68 %), 240 tuotetta (Iltanen & Topo 2005b)
Muistelu	12 naisen haastattelut 36 omaa valokuvaa (Iltanen 2005)	-
Suunnittelijoiden haastattelut	8 teollista vaatesuunnittelijaa, jotka sisällyttävät 50–60-vuotiaat naiset kohderyhmään Yksilöhaastatteluja	15 henkilöä, jotka ovat tekemisissä potilasvaatteiden suunnittelun kanssa Yksilö- ja parihaastatteluja
Käyttäjien haastattelut	12 naista Ikä haastatteluhetkellä 47–61 vuotta, synt. 1941–1955 Ryhmähaastatteluja	9 naista, 3 miestä Kokemusta potilasvaatteiden käyttämisestä tai omaishoitajan roolista Ryhmähaastatteluja
Konkreettiset esineet	Suunnittelijoiden työnäytteet (8 asua tai vaatetta, n=19) Käyttäjien lempivaatteet (12 asua, n=28)	Suunnittelijoiden työnäytteet (7 asua tai vaatetta, n=9)
Valokuvat	Kuvia käyttäjien lempivaatteista Kuvia haastattelutilanteista	Kuvia hoitolaitoksessa käytössä olevista potilasvaatteista

Kuva 1. Haastattelutilanne (tutkija vasemmalla). Kuva Ulla Tiiri.

Visuaalinen analyysi

Molemmissa hankkeissa käytettiin paljon visuaalista analyysiä, joka kohdistettiin konkreettisiin vaatekappaleisiin, kehon ja vaatteiden suhteeseen sekä haastatteluista löytyviin kuvailuihin kehon ja vaatteiden suhteesta. Analyysin vaiheet on kuvattu Taulukossa 2.

Taulukko 2. Analyysin vaiheet.

Apparel-body construct analysis (DeLong 1987)	Visual analysis (Rose 2001)	Esimerkki tutkimustehtävästä
Aineiston purkamisen osiin	Visual content analysis	Vaatteiden konkreettisten piirteiden kartoittaminen: mitat, väri, kiinnittimet, saumat, taskut jne.
Osien tarkastelu	Compositional interpretation	Ikääntyvän kehon ja vaateen piirteiden tarkastelu suhteessa toisiinsa
Kokonaisuudesta saadun vaikutelman tulkinta	Visual discourse analysis	Visuaalisten ja verbaalisten aineistojen tulkinta suhteessa toisiinsa: Miten sosiaalista ikää tuotetaan suunnittelu- ja hoitokäytännöissä?

Kuva- ja esineaineistot voidaan nähdä faktojen kuvauksena tai kulttuurisesti muovautuneena tulkintana, ja usein on tarpeen yhdistää molemmat näkökulmat. Tämä lähestymistapa muistuttaa kriittis-realistista tulkintaa sosiaalisesta konstruktionismista: sosiaalisten konstruktioiden taustalla on itsenäisesti olemassa oleva materiaallinen todellisuus (Burr 2003).

Visuaalisen analyysin tekeminen edellyttää visuaalista lukutaitoa, joka on Seppäsen (2001) mukaan kykyä hahmottaa arvoihin, normeihin ja asenteisiin kytkeytyviä visuaalisia järjestyksiä sekä taitoa tehdä niistä perusteellisia ja itsestäänselvyydet kyseenalaistavia tulkintoja. Vaatesuunnittelijan koulutukseni on antanut ammatillisen pohjan visuaalisen lukutaidon hyödyntämiselle. Hyötyä on myös ollut siitä, että tunnen visuaalisten järjestysten taustalla olevia teollisen vaatevalmistuksen ja -suunnittelun käytäntöjä. Toisaalta vaatesuunnittelijan tapa katsoa ja tulkita näkemäänsä voi rajoittaa visuaalisen analyysin tekemistä, ellei katsomisen tapaansa tiedosta.

Ikäteot analyysiyksikköinä

Väitöskirjassani käytin analyysiyksikkönä yhtä ”ikätekoa”. Ikäteko juontaa Vakimon (2001) vanhuusteon käsitteestä: ne ovat toimintoja, joilla tuotetaan sosiaalista ikää tai määritellään henkilö kuuluvaksi tiettyyn ikäkategoriaan. Väitöskirjassani ja potilasvaatteita käsittelevässä tutkimuksessa tuli esiin, että vaatteita koskevat ikäteot voivat näkyä vaatteiden pienissä yksityiskohdissa tai muoti- ja hoitojärjestelmien kaltaisissa valtarakenteissa. Niitä voi olla vaikea huomata, sillä ne piiloutuvat usein itsestäänselvyyksien taakse.

Väitöskirjassani esitän, että ikätekoja tehdään a) ikääntyvän kehon ja vaatteiden luomassa materiaalisessa todellisuudessa. Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että housui-

hin valitaan joustovyötärö, koska se vastaa ikääntymisen tuomiin kehon muutoksiin. Joustovyötärö kuitenkin pyritään piilottamaan, sillä sen koetaan paljastavan käyttäjänsä iäkkääksi.

Ikätekoja tehdään b) katseen ja puheen kautta esiin tulevissa tulkinnoissa. Kuten Kuvasta 1 näkyy, puettua ikääntyvää kehoa arvioidaan ikäsidonnaisten katseiden verkoston avulla, jossa on monia aktiivisia toimijoita. Keski-ikäiset naiset ottavat toimijuuden omiin käsiinsä kontrolloimalla toisten katsetta vaatevalintojensa avulla. Haastattelupuheessa suunnittelijat ja käyttäjät kielsivät iän merkityksen, kiertelivät aihetta, puhuivat siitä kielteisesti ja jopa pilkaten, mutta myös ylistivät ja ihailivat iäkkäitä ihmisiä, käyttivät huumoria iästä puhuesaan ja kohtasivat iän realiteetit.

Ikätekojen tekemistä muokkaavat lisäksi c) konkreettiset käytännöt, kuten muoti- ja hoitojärjestelmien taloudelliset, tuotannolliset ja organisatoriset käytännöt. Ikäteot eivät vain tapahdu, vaan vaatesuunnittelijat, vaatteiden käyttäjät, hoitokontekstissa myös hoitajat, omaiset, vaatteiden hankkijat ja huoltajat tekevät niitä aktiivisesti. Ikätekojen tekemistä muokkaavat ihmisten tiedot ja taidot sekä yhteisölliset normit.

Potilasvaatteita käsittelevässä tutkimuksessa havaitsimme, että kuva- ja esineaineistojen kautta on mahdollista analysoida iäkkäiden ihmisten toimijuutta rakentavia käytäntöjä (Iltanen & Topo 2007b). Tämä tuli esiin erityisesti puhuttaessa toimintaa rajoittavista tuotteista, kuten hygieniahaalareista:

Sonja: Eli se [hygieniahaalarin vetoketju] tuntuu teistä niin kun, halventavalta.

Suunnittelija: Joo joo, minusta se, se on nimenomaan sitä.

Sonja: Mikä siitä sit tekee sehän on tavallaan vaan viaton vetoketju? (hymähdys)

Suunnittelija: Se tekee sen että se on ton intiimialueen kohdalla ja huomio niin kun kiinnittyy siihen. Ja korostetaan sitä, että tällä ihmisellä on vaippa jonka joutuu vaihtamaan, sen takia että tää ihminen pissaa allensa ja kakkaa housuihinsa.

Visuaalisten aineistojen käytön hyötyjä ja haittoja

Kuva- ja esineaineistot täsmensivät ja laajensivat näiden kahden tutkimuksen haastattelumateriaalia. Ne helpottivat keskustelua tabuista, itsestänselvyyksistä ja vaikeasti sanallistettavista asioista. Visuaaliset aineistot toivat myös esiin ikääntymiseen liittyviä stereotyyppiä ja mielikuvia.

Konkreettisten vaatteiden tuominen mukaan haastatteluun teki väitöstutkimukseni haastattelutilanteista ruumiillisia. Haastatteleman naiset pukivat ja riisuivat vaatteita haastattelutilanteissa tutkijan ja tutkimusavustajan nähden, vaikka tarjolla oli myös yksityisiä tiloja. Tämä oli haaste tallennukselle ja vuorovaikutukselle. Käytimme nauhuria ja kameraa, koska siten valokuvaaminen oli helppo lopettaa riisumisen ajaksi, mutta samalla haastateltavien puheen tallentaminen kuitenkin jatkui.

Visuaaliset aineistot sitoutuvat voimakkaasti tiettyyn aikaan. Siten ne vanhenevat nopeasti, mutta myös tallentavat ajankuvaa ja mahdollistavat myöhemmät vertailututkimukset. Kos-

ka ikäteot ovat usein hienovaraisia, aikaan sidottuja pieniä ja huomaamattomia yksityiskoh-
tia, ja niiden tulkinta voi vaikeutua ajan myötä.

Osoittautui, että visuaalisia aineistoja käytettäessä pienellä suunnittelukentällä täyttä anony-
mymiteettiä on käytännössä mahdotonta tarjota. Jo pelkkä materiaalin kuvaus voi paljastaa
valmistajan ja suunnittelijan. Visuaalisten aineistojen tunnistettavuus on vaikeuttanut on-
gelmallisista tuotteiden piirteistä keskustelemista. Näissä tutkimuksissa on tehty erilaisia
ratkaisuja anonyymiteetistä haastateltujen toiveiden ja aiheiden arkaluontoisuuden perusteel-
la.

Gerontologian visuaaliset viestit

Työskennellessäni näiden kahden gerontologiaa ja muotoiluntutkimusta yhdistävän tutki-
muksen parissa olen huomannut, että gerontologiassa visuaalisuuden funktiot näyttävät
olevan lähinnä kuvittaminen ja huvittaminen. Kuva- ja esineaineistoja kerätään ja analysoi-
daan vain harvoin. Tässä on kehittämisen paikka, sillä maailma jossa me kaiken ikäiset ih-
miset elämme, on vahvasti visuaalinen ja materiaalinen.

Millaisia sosiaalisia konstruktioita tutkija luo luodessaan julkaisujensa ja esitystensä visu-
aalista ilmettä? Tuntuu siltä, että kaikkien muiden tavoin gerontologitkin pelkäävät sitä,
miltä vanheneminen näyttää. Jos julkaisuissa, teosten kansikuvissa ja konferenssiesityksissä
ylipäättään käytetään kuvia, kuvissa esiintyvät ”ikäisekseen nuorilta” näyttävät, iloiset, hy-
vinvoivat ja toimintakykyiset seniorikansalaiset. Me kaikki tiedämme, että tämä ei ole
ikäntymisen koko kuva.

On suuri haaste kuvata vanhenemista, rappeutumista, sairauksia ja kuolemaa sosiaalisesti
hyväksyttävällä ja kuvassa esiintyvää ihmistä arvostavalla tavalla. Nykypäivän gerontolo-
giassa olisi kuitenkin tarpeen etsiä tapoja, joilla ikä saataisiin näkyville monitahoisena il-
miönä. Muuten olemme haluamattamme pönkittämässä kulttuurimme ikäkielteisiä ja nuo-
rekkuutta ihailevia asenteita.

Lähteet

Burr V (2003) Social constructionism. Routledge, London & New York.

DeLong M R (1987) The way we look. A framework for visual analysis of dress. Iowa
State University Press.

Iltanen S (2005) Pässinpökkimistä bleiseriin. Naisten vaatemuistoja. Teoksessa Antti Karis-
to (toim.) Suuret ikäluokat, Vastapaino, Tampere.

Iltanen S (2007) Minihameesta mummonmekkoon. Teollinen vaatesuunnittelu ja myöhäis-
keski-ikäisten naisten vaatekäytännöt sosiaalista ikää rakentamassa. Taideteollinen korkea-
koulu, Helsinki.

Iltanen S & Topo P (2005) Standardisoitua vai yksilöllistä? Analyysi hoitoympäristöissä käytettävien vaatteiden, jalkineiden, tukien ja suojien kuvastoista. Työpapereita 11, Stakes, Helsinki. Saatavilla osoitteesta <http://www.stakes.fi/verkkojulk/pdf/tp05/Tp11-2005.pdf>.

Iltanen S & Topo P (2007a) Ethical implications of design practices. The case of industrial-ly manufactured patient clothing in Finland. Article in proceedings of Design Inquiries – The Second Nordic Design Research Conference, Konstfack, Stockholm, 27.5.-30.5.2007. Saatavilla osoitteesta www.nordes.org.

Iltanen S & Topo P (2007b) Potilasvaatteet, pitkäaikaishoidossa olevan ihmisen toimijuus ja etiikka: Vaatesuunnittelijoiden näkemyksiä. Gerontologia 3/2007, 321–245.

Rose G (2001) Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi.

Seppänen J (2001) Katseen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa. Vastapaino, Tampere.

Vakimo S (2001) Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäkäytännöistä. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

IKÄÄNTYMISTUTKIMUS JA TUTKIMUKSEN PERUSLÄHTÖKOHDAT Realismista konstruktionismiin ja takaisin

Aika: 1. – 2.12.2008

Paikka: Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, Helsinki

Järjestäjät: IHT-tutkijakoulu, Ikäinstituutti, KaVa

Maanantai 1.12.

- 10.00 – 10.15 Seminaarin avaus
pj., vastaava johtaja Anneli Sarvimäki, Ikäinstituutti
- 10.15 – 11.00 Tieteellinen realismi ja sosiaalinen konstruktionismi
Akatemiaprofessori Uskali Mäki
- 11.00 – 12.30 Sosiaaligerontologinen ikätutkimus ja konstruktionismin monet merkitykset
Professori Jyrki Jyrkämä, Jyväskylän yliopisto
- 12.30 – 13.45 Lounastauko
- 13.45 – 14.45 pj., toimialapäällikkö Arto Tiihonen, Ikäinstituutti
Iloista sosiologiaa, metodologista anarkismia
Professori Antti Karisto, Helsingin yliopisto
- 14.45 – 15.10 Tauko
- 15.10 – 15.50 Aineistonkeruumenetelmien triangulaatio dementoituvien vanhusten kokemusten tutkimuksessa
Lehtori Teija Ravelin, Kajaanin AMK
- 15.50 – 16.30 Keskustelua

Tiistai 2.12.

- 9.00 – 10.00 pj., vanhempi tutkija Sirkkaliisa Heimonen, Ikäinstituutti
Ontologiasta, epistemologiasta ja tutkimusmenetelmistä
Anneli Sarvimäki, Ikäinstituutti
- 10.00 – 10.45 Etnografiaa kirjoittamassa – tutkimus vanhoista pariskunnista
Sirpa Andersson, Stakes
- 10.45 – 11.00 Tauko
- 11.00 – 11.45 Unohtuuko asuminen – tutkimus muistamattomuuden asumispuheista
Leena Heiskanen, Joensuun yliopisto
- 11.45 - 13.00 Lounas
- 13.00 – 13.45 pj., vanhempi tutkija Pertti Pohjolainen, Ikäinstituutti
Vaihdevuodet ja ärtymys työelämässä toimijuusrealistisesta näkökulmasta
Sari Irni, Åbo Akademi
- 13.45 – 14.30 Ikäteot näkyville esine- ja kuva-aineistojen avulla
Sonja Iltanen-Tähkävuori, Taideteollinen korkeakoulu
- 14.30 – 14.45 Tauko
- 14.45 – 15.30 Ikääntyneiden ihmisten ravitseminen ja ravitsemushoito suomalaisissa vanhainkodeissa ja sairaaloissa
Merja Suominen, Ravitsemuskuntoutus
- 15.30 – 16.00 Loppukeskustelu